

*A könyvek, térképek és zeneművek
kurrens nemzeti bibliográfiái
a dualizmus korában – különös tekintettel
az Országos Széchényi Könyvtárra
1867–1918*

KÉGLI FERENC

*A bibliográfia, ha nem is omegája,
de kétségkívül az alfája minden tu-
dománynak, valóságos Ariadne fo-
nala, mely biztosan elkalauzol az
irodalom egyre sűrűsödő rengetegé-
nek úvesztőjében.*

Gulyás Pál, 1912.

Bevezetés

Az 1867-es politikai és gazdasági kiegyezést követően Magyarország új alapokon indult el történelmének azon korszakába, melyet dualizmusnak nevezünk. Erről a történelmi fordulópontonról fogalmazott úgy Lónyay Menyhért, a 67-es kormány pénzügyminisztere, hogy „1867-ben nyílt meg előttünk az alkotás és cselekvés korszaka, [...] a szellemi fejlődés és az anyagi felvirágzás” lehetősége.¹ Ez a „felvirágzás” a tudományos életre, azon belül a nemzeti tudományok (történelem, irodalom- és nyelvtörténet, művészettörténet, föld- és néprajz) művelésére is kihatott. A 60-as évek derekán a nemzeti öntudatot ápoló, a külföldi tudományos törekvéseket ismerő fiatalabb tudós nemzedék a kéziratoss és nyomtatott források alaposabb kritikai értékelése felé fordult. Szükségessé vált tehát az irodalomban való tájékozódás érdekében a nemzeti és nemzeti vonatkozású írásművek teljes körű regisztrálása és feltárása, mind a múlt, mind pedig a jelen vonatkozásában.² Erősítette ezt egyrészt a nemzeti kultúra belső és külső propagálásának igénye, másrészt a kiegyezést követően hamarosan szabad iparrá vált könyvkiadás és -kereskedelem üzleti érdeke.

*

Amikor gróf Széchényi Ferenc 1802-ben hazájának adományozta nemzeti gyűjteményét – melynek könyv- és nyomtatványanyagáról 1799–1800-ban adott közre nyomtatott katalógust – az alapító okirat 2. pontjában feltételként szabta

meg, hogy a könyvtár éves gyarapodásáról nyomtatott pótkatalógusokat tehesen közzé. Szándéka szerint e katalógusok nemcsak a saját beszerzéseket, hanem az Egyetemi Könyvtárba beküldött kötelezpéldányok címanyagát is tartalmazták volna. E pont utal arra, hogy az alapítást követően az új intézmény (mint Országos Könyvtár) szintén részesül a kötelezpéldányokból, így a kiegészítésként beszerzett régi műveket, valamint az újonnan megjelent nyomtatványokat tartalmazó pótkatalógusok az alapkatalógussal együtt magukba foglalhatják a teljes nemzeti nyomtatványtermést.³

A Széchényi Országos Könyvtár gyarapodásáról mindössze két pótkatalógus jelent meg, az első 1803-ban, a második 1807-ben. A nyomtatott kötetkatalógusokban a betűrendes részt egy szakrendi rész követi. A gyűjteményes munkák analitikus feltárást kaptak, s felvételt nyertek a tudományos értékű folyóiratcikkek is. A könyveken kívül megtalálhatók a katalógusokban a kisnyomtatványok, a kalendáriumok, az évkönyvek, a név- és címtárak továbbá a folyóiratok és a hírlapok címléírásai.

A gyűjtőkörbe tartozó dokumentumtípusok teljessége, a következetesen alkalmazott tartalmi és formai megoldások, valamint az alapító okiratban vállalt kiadási kötelezettség csirájában magukban foglalták egy, a nyomtatványok minden fajtájára kiterjedő kurrens általános nemzeti bibliográfia kialakulásának és kiteljesedésének a lehetőségét. A pótkötetek sorozatának megszűntével azonban ez az esély elveszett, ugyanis a következő pótkötet (Széchényi sürgetése ellenére) már nem készült el. Széchényi komolyan vette az alapító okirat 2. pontjában önként vállalt kötelezettségét, annyira, hogy az 1820-ban kelt végrendeletében fiait bízta meg, hogy folytassák a katalógusok közreadását.⁴

E jegyzékek további kiadása azonban elmaradt, sőt a nyomtatványokkal kapcsolatos műhelymunka oly mértékben szorult hátrányba az elkövetkező évtizedekben, hogy a könyvtár nyomtatványállománya – Széchényi nemzeti gyűjteménye, illetve a segédkönyvtárként használt Széchényi-féle soproni téka kivételével – feldolgozatlan állapotban érte meg az 1867-es kiegyezést. Rendezetlen és feltáratlan volt kb. 3600 köteg hírlap, 20 000 aprónyomtatvány, a gyűjteménybe került nagy magángyűjtemények összesen mintegy 64 600 kötete, továbbá az évtizedeken keresztül fölhalmozódott nagy tömegű kötelezpéldányanyag.⁵

Megállapítható tehát, hogy a Széchényi által alapított könyvtárnak (ekkor már mint a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtárának) az a feladatköre, hogy a hazai és hazai vonatkozású nyomtatványok gyűjtése és megőrzése mellett a nemzeti bibliográfia műhelyévé is váljék, az elégtelen feltételek következtében évtizedeken keresztül a háttérbe szorult. Háttérbe szorult ugyan, de nem felejtődött el! A kiegyezést követően a Nemzeti Múzeum a könyvtárral együtt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium irányítása alá került. Az igazságügyminiszternek a sajtótermékek kötelezpéldányainak beküldésével is kapcsolatos, 1867. július 17-ei rendelete nyomán Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter december 20-án e tárgyban (15.856/1867. szám

alatt) körrendeletet intézett az ország valamennyi törvényhatóságához, melyben a sajtótermékek negyedévenkénti beküldését kérte a múzeum könyvtárába, a rendelet szövege szerint „Oly célból, hogy a hazai könyvészet évenként kellő pontossággal szerkeszthessék, másrészt, hogy a magy. nemz. múzeum-könyvtár igazgatósága magának a Magyarországon évenként megjelenő sajtó-termelvényekről minél teljesebb tudomást szerezhessen.”⁶

Eötvös, a kötelespéldány-szolgáltatást magától értetődően kapcsolta össze egy évenkénti könyvészetnek a Széchényi Könyvtárban való megszerkesztésével. A minisztérium koncepciójában ugyanis egy funkcionálisan működő intézmény elképzelése szerepelt, melynek – Szász Károlynak, a minisztérium tanácsosának megfogalmazása szerint – feladata, „hogy az a legszélesebb értelemben vett magyar könyvtár (Bibliotheca Hungarica) legyen. Rendeltetése ennél fogva, összegyűjteni mindent ami a) Magyarországon bármi nyelven s bárki által, b) magyarok által itthon és bárhol, c) Magyarországot illetőleg bárhol és bárki által íratott, illetőleg kiadatott.”⁷ Gróf Széchényi Ferenc eredeti szándékát megerősítő, jól körülhatárolt gyűjtőkör, s az ehhez kapcsolódó bibliográfiai szolgáltatás megfelelt egy nemzeti nyomtatványmúzeum, egy nemzeti könyvtár alapfeladatainak. A bibliográfiai szolgáltatás megindítására a Széchényi Könyvtár azonban csak a hetvenes évek közepétől vált képessé, azt követően, hogy Barna Ferdinánd irányításával befejeződött a nyomtatványoknak a müncheni szakrendszer alapján történő feldolgozása.⁸

A következőkben – az előzményeket is felvillantva – áttekintést kívánunk nyújtani az 1867–1918 közötti évek azon hazai kurrens bibliográfiai alkotásairól (kurrensnek tekintve az évenkénti megjelenést is), melyek tudatosan törekedtek a megjelenő könyv-, térkép-, illetve esetenként a zenemű-hungarika teljes vagy részleges körének regisztrálására – a lehetőség szerint kiemelten foglalkozva a Széchényi Könyvtár szerepével. Érdemesnek tartjuk bemutatni azokat az elképzeléseket, kezdeményezéseket is, melyek megvalósulására nem került ugyan sor, de hozzájárultak nemzeti bibliográfiánk kibontakozásához.

A kurrens nemzeti bibliográfia 1914-ig

Mint a bevezetésben utaltunk rá, a Széchényi Könyvtár a kiegyezés időszakában nem volt abban a helyzetben, hogy bármilyen bibliográfiai szolgáltatásra képes lett volna. Az újonnan megjelenő sajtótermékeket propagáló orgánumok elsősorban a kereskedelmi igényeknek megfelelő vállalkozásként jelentkeztek, s ezek közül témánk szempontjából azok érdekesekek, amelyeknek programjában – túllépve a pusztán üzleti érdekeken – tudatosan megfogalmazódik a kurrens nemzeti bibliográfia műfajának felvállalása.⁹ Hogy a folyamatokat kellőképpen érzékeltethessük, vissza kell nyúlnunk, a kiegyezést megelőző évtizedre.

Magyar Könyvészet 1855–1857

1855 júliusában indította meg Magyar Mihály pesti könyvkereskedő *Magyar Könyvészet* című, havonként megjelenő füzeteit. Mindjárt az első füzetben kérelemmel fordult elsősorban a vidéki nyomdászokhoz és kiadókhoz: „Eggenberger »magyar könyvjegyzéke« (1800–29.) Wigand-Heckenast »bibliographiai értesítője« (1830–41.) alulírt s Eggenberger »irodalmi hirdetője« (1842–48.) némileg felmutatják irodalmunk akkori termékeit; jelen »MAGYAR KÖNYVÉSZET« mintegy kiegészítője leendne amazoknak, folytatva havonként a legújabb irodalmi tárgyak megismertetésével; mely célból különösen a vidéki könyvnyomó és irodalmi vállalkozó urakhoz jelen őszinte 's bizodalmas kérelmem: miszerint az ügy érdekében ne sajnálják vállalataik egy-egy példányát, vagy legalább azoknak teljes címét s árát fölvétel végett alulírt kereskedésébe megküldeni; [...]”¹⁰

Hogy mi volt ez az „ügy” az kiderül a következőkből. Könyvészetének megindításához Magyar nem kért hatósági engedélyt. Kérelmét – egy feljelentés nyomán – csak utólag, 1856 júniusában adta be, melyben a következőképpen nevezi meg a könyvészetébe felveendő műveket: 1. Magyarországon bármely nyelven megjelent, elsősorban irodalmi értékű könyvek, továbbá zeneművek és műnyomatok, 2. a külföldön megjelent, Magyarországon terjeszthető magyar nyelvű vagy Magyarországra vonatkozó művek.¹¹ A bibliográfia, ígéretéhez híven, az 1849-től megjelent műveket is közölte. Kiadása az 1857. év végével abbamaradt. A *Magyar Könyvészet* egybekötött füzeteit Demjén József könyvkereskedő, tematikus szakmutatóval kiegészítve 1862-ben újra megjelentette.¹² Előszavában egyebek mellett ezt írja: „A nemzeti irodalom sokkal szentebb, sokkal fontosabb egy népre nézve mint sem hogy feleslegesnek tűnjön fel oly munka, mely egy bizonyos időszakban megjelent irodalmi termékek teljes címzeit, s egyéb inkább külsőségeire vonatkozó felvilágosító kellékeit rendszeres összeállításban közli. [...] A jövőre nézve pedig ohajtandó, bár ha egy teljes és rendszeres szerkezetű magyar évi könyvészet által, mely irodalmi viszonyainkat méltatva, s a száraz lajstromozás határait is átlépve, minden irodalom barát alkalmas jegyzékét bírhatná irodalmi termékeinknek, [...]” Az igényelt rendszeres könyvészet valójában ekkor már létezett, bár nem nemzeti irodalmi, hanem birodalmi könyvkereskedelmi érdekek nyomán indult meg.

Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz 1860–1878

A Bécsben, 1859 októberében megalakult Verein der Oesterreichischen Buchhändler a birodalom (a kiegyezés után Osztrák–Magyar Monarchia) könyvkereskedői, -kiadói szervezeteként jött létre. Az alapító tagok között pesti könyvkereskedők, -kiadók is voltak.¹³ Az egyesület 1860-ban indította meg lapját *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz* néven. A tíznaponként, majd hetente megjelenő lap folyamatosan közölte a birodalomban, illetve a monarchiában megjelenő, kereskedelmi forgalomba került új könyveket, folyóiratokat

nyelvenkénti bontásban, azon belül a kiadók nevének betűrendjében, továbbá a műnyomatok, fotográfiák, térképek és a zeneművek (kották) jegyzékét. Túljes körű „birodalmi” kurrens (kereskedelmi) bibliográfiát nyújtott tehát, így nemcsak a magyar nyelvű, hanem alkalmanként a magyarországi egyéb nyelvű kiadványok is megtalálhatók a tételek között. A magyar nyelvű kiadványok közlése 1878-ban – a Magyar Könyvkereskedők Egylete lapjának, a *Corviná*-nak megindulásakor – abbamaradt.

A lap „helyi” adatszolgáltatók által gyűjtette be kurrens bibliográfiai rovatának anyagát. A magyar nyelvű kiadványok tekintetében 1860-ban Toldy István, 1861–68 között a Lauffer és Stolp, illetve Lauffer Vilmos könyvkereskedő cég (1864 novemberétől kapcsolódott be e tevékenységbe Petrik Géza az üzlet segédjeként), 1868-tól Demjén Lajos bécsi könyvkereskedő, majd 1869-től Aigner és Rautmann, illetve Aigner Lajos pesti könyvkereskedő cége látta el ezt a feladatot,¹⁴ végül 1876-tól 1878-ig – a Magyar Könyvkereskedők Egylete lapjának, a *Corviná*-nak megindulásáig – a Budapesti Könyvkereskedő-Segédek „Csak Szorosan” Egyletének magyar könyvészeti bizottsága végezte az *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz* bibliográfiai rovata számára a magyar nyelven megjelenő kiadványok címleírásainak szolgáltatását,¹⁵ természetesen csakis azokat, amelyek az adatszolgáltatók tudomására jutottak, üzleti tevékenységük során.

Az egyesület 1860–1870 között a lap bibliográfiai anyaga alapján éves kumulációt készített *Oesterreichischer Catalog* címen, melyet 1865-ig hat részben (1. német /de ide beosztva a latin és a héber is/, 2. szláv, 3. magyar, 4. olasz nyelvű művek, 5. műlapok, fotográfiák és térképek, 6. zeneművek), majd 1866-tól öt részben (az olasz nyelv közös részbe lett vonva a némettel) tett közzé. Az egyes részekben a szerző neve, ennek hiányában a cím szerinti egységes betűrendben található a tételek (kivéve az utolsó két részt, mely elsődlegesen tematikus elrendezésű). A címleírások mai szemmel nézve is teljeseek és pontosak, ha van kiadó, akkor a nyomda közlése elmarad.

Megvizsgálva az *Oesterreichischer Catalog* 1870. tárgyévi kötetét megállapíthatjuk, hogy az *első részében* több hazai kiadvány is található a német stb. nyelvű könyvek között. Például:

Petőfi, Alexander, Des Scharfrichters Strick. (A hóhér kötele.)
Roman. Aus dem Ungarischen übersetzt von Eug. Müller.
Druck v. J. Gámán's Erben. Klausenburg. kl. 8. (184 S.)
Klausenburg, Demjén in Comm. 1 ft.

A szláv nyelvű műveket tartalmazó *második részben* szintén rábukkanhatunk magyarországi kiadványra:

Abaffy, Leopold, ev. knéz a kons. radda. Vyklad malého katechismu pro slovenké evanj. školy. (Abaffy, Leopold, ev. Priester und Consist.=Kath, Erklär lung des kleinen Katechismus für slov. evang. Schulen.) 8. (160 Seiten.) Pest. Hornyanský.

A *harmadik rész* (amely a magyar nyelvű könyvek, folyóiratok és hírlapok jegyzékét tartalmazza) a címek német nyelvű fordításának megadásával kitágította a magyar nyelvű irodalom hatását, legalábbis a német nyelvterület vonatkozásában. Példa:

Jósika Miklós. A két barát. Történelmi regény. Második kiadás. 3 kötet. 12r. Pest, Heckenast. 192, 192 és 208 l. (Jósika, Nikolaus. Die zwei Freunde. Geschichtlicher Roman. II. Aufl. 3 Bde.) 12. (I. 192, II. 192, III. 208 S.) 1 ft. 50 kr.
E cím alatt is: Jósika Miklós regényei 33–35. (Auch unter dem Titel: Romane von Jósika, Nikolaus. 33–35.)

A művek tárgy szerinti megközelítését egy 17 szakcsoportból álló „Tudományos átpillantás” teszi lehetővé, melyben a mű rövid leírása a kötet oldal számára hivatkozik.

A *negyedik rész* térképei között magyarországi *térkép* is leírásra került:

Ungarn, Siebenbürgen, Croatien, Slavonien und die Militärgrenze. Litogr. Farbendruck in Quer-Folio. Pest, L. Aigner. 30 kr.

A zeneműveket tartalmazó *ötödik részben* számos magyar *zenemű* szerepel. Például a zongoraművek között:

Bartay, E., Op. 45. Schezo (D-mol.) Pest, Rozsavölgyi & Comp. 60 kr.

Irodalmi Értesítő 1867

Egy hónap sem telt el, hogy 1867. február 17-én az uralkodó kinevezte gróf Andrássy Gyulát a felelős magyar kormány miniszterelnökévé, Demjén József maga próbálta beváltani öt évvel korábbi óhaját: *Irodalmi Értesítő* címmel március 14-én folyóiratot indított Pesten.¹⁶ Programját a következőképp foglalta össze: „Irodalmunk jelen fejlettségi foka s a most már szabadabb tért nyert szellemi mozgalom múlhatatlanul igénylik egy oly folyóirat lételet, mely kellő tájékozhatásul, a megjelenő összes irodalmi és művészeti termékeket koronként regisztrálja.” A tervezett tartalmat így határozta meg:

„minden ujjonnan megjelenő hazai irodalmi termék, folyóiratok, könyvek, műlapok és zeneművek teljes felsorolása,
a külföldön megjelenő s hazánkat érdeklő, vagy tartalma s szerzőjénél fogva közfigyelmet keltő művek könyvészeti összeállítására,
előleges irodalmi jelentések, pályázatok, kiadásra szánt kéziratok fel-
említése,
a lapokban megjelenő terjedtebb s maradandóbb becsű dolgozatok címei,

ujabbkori nevezetesebb, s termékenyebb íróink önálló kiadásban megjelent műveinek könyvészeti repertórium, stb. Szóval czélja leendő egy tágasb értelemben vett magyar bibliográfiai folyóirat rovatait képviselni.”¹⁷

A szándék tehát a dokumentumok tartalma és típusa szempontjából a kurrens nemzeti bibliográfia lehetséges teljességét célozta meg, cikkrepertóriumot, továbbá szerzői biobibliográfiát is ígérve.

A megjelent két szám ígéretes. A könyvek és a folyóiratok (ez utóbbiakat korszakunkban még sokáig a könyvekkel együtt kezelték bibliográfiai szempontból) címléírásait az Új könyvek, az újságokét a Magyar időszi irodalom című rovatban közli szerzői illetve címszerinti betűrendben. Néhány gyűjteményes mű analitikus feltárást kapott. A címléírások megfelelőek (kiadó meglétekor nyomdát nem közöl). Példa a könyv címléírására:

Fényes Elek. A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint. Kiadja a m. t. akademia. (8-rét 77 lap.) Pest, Eggenberger Ferdinánd. Ára 1 ft. 30 kr.

Az újságok leírásakor egyeseknél tartalmi ismertetést is ad. Az új könyvek anyagáról a második számban egy 13 csoportból álló „szakszerinti átnézet” található, s e szakmutatóban a művek rövid leírása után azt az oldalszámot közli, ahol a teljes leírás megtalálható. A tételeket autopszia alapján kívánta feldolgozni, ezért, továbbá a teljesség érdekében felhívással fordult a szerzőkhöz (a kereskedelmi forgalomba nem kerülő szerzői kiadások miatt), valamint a kiadókhöz az újonnan megjelenő kiadványok beküldése érdekében, mert a leírásokat rövid annotációval is el kívánta látni.¹⁸

A harmadik szám megjelenésére azonban nem került sor, így a havi folyóiratnak szánt *Irodalmi Értesítő* intézményi háttér, s előfizetési támogatottság hiányában korai kísérlete maradt a programban felvállalt kurrens nemzeti bibliográfiának.

Magyar Könyvészet 1869–1870

A hazai kurrens nemzeti bibliográfia stafétabotját a már korábban említett Aigner és Rautmann (később csak Aigner Lajos) könyvkereskedése által 1869. január 31-étől minden hónap végén megjelentetett *Magyar Könyvészet* vette át. Magyar Mihály folyóiratától kölcsönzött címével ellentétben nemcsak a könyvek, hanem a folyóiratok, hírlapok, térképek, zeneművek és műnyomatok is tárgykörébe tartoztak. Gyűjtőkörét programja pontosan körülhatárolja:

- „1. az újonnan **Magyarországban** – bármily nyelven – megjelenő irodalmi és művészeti termékek lehetőleg teljes címjegyzéke;
2. a nevezetesebb **külföldi** művek fölsorolása;

3. a magyar hírlapokban szétszórva megjelenő **maradandóbb becsű cikkek** összeállítása;
4. apróbb **irodalmi hírek**: personaliák, készülődő művek fölemlítése, megjelent bírálatok rövid kivonatai stb.”¹⁹

A lehető legnagyobb teljességet a kiadó úgy kívánta elérni, hogy fölkererte az „író-, nyomdász-, könyv- és hírlapkiadó urakat”, hogy a cél érdekében az ezután megjelenő kiadványaikból egy példányt bérmentve küldjenek be a Váci utcai könyvkereskedésbe.

A vállalkozás felülmúlja Demjén József korábbi próbálkozását. Az Aigner Lajos²⁰ által szerkesztett folyóirat – amíg megjelent – rendszeresen közölte a tárgyidőszakban kiadott új, magyar nyelvű, valamint a hazai „másnyelvű” könyveket, az új zeneműveket, a „nevezetesebb” külföldi műveket, továbbá az az évi magyarországi hírlapirodalmat Szinnyei József összeállításában. A könyvek leírásai a „könyvészeti hitelesség okáért” kézbevitel alapján, korszakunkban egyedülálló elvek alkalmazásával készültek: a katalogizálás szempontjából érdemleges adatelemeket betűhíven lemásolta (cím és szerzőségi közlés, kiadás, megjelenés, terjedelem, ár és sorozat), a szerző nevét pedig besorolási adatként is szerepeltette.

Például:

Jókai Mór. Az új földesur. Regény. Írta Jókai Mór. Második kiadás. 2 kötet. Pest, 1869. Kiadja Heckenast Gustáv. (Nyom. Heckenast G.) 16r. 221 és 1 l, 243 és 1 l. 1 ft. 60 kr. Ezen cím alatt is:
Jókai Mór munkái. Népszerű kiadás. 44–48.

Figyelemre méltó, hogy következetesen és tudatosan törekedett a könyv technikai előállítójának, a nyomdának a közlésére is. (Ez a tudatosság majd csak az 1920-as években jelentkezik újra, amikor a *Corviná*-ban Gulyás Pál vette át a kurrens nemzeti bibliográfia szerkesztését.) Mivel általában Petrik ciklusbibliográfiája sem közli kiadó meglétekor a nyomdát, így bibliográfiai forrásból csakis Aignertől tudhatjuk meg, hogy egyes pesti kiadók szívesen foglalkoztatták a pozsonyi, illetve a bécsi nyomdákat.

Az 1869. évi utolsó számában Aigner maga is elismerte, hogy a programban kitűzött célt nem sikerült elérnie: sem cikkbibliográfiát, sem apróbb irodalmi híreket nem közölt. A kiadványok kívánt teljességét sem közelítette meg, mivel vidékről alig-alig, de Pestről is elég gyéren járultak a magán-kiadók a könyvészet tökéletesítéséhez. A kedvezőtlen körülmények dacára mégis folytatni kívánta lapja kiadását, „remélve, hogy értelmiségünk előbb utóbb mégis látandja a »Magyar könyvészet« irodalmi szükségességét.”²¹

A lap 1870 januárjától decemberéig négy alkalommal, részben összevont számonként jelent már csak meg, az *Oesterreichische Buchhändler-Correspon-*

denz-ben szokásos egyszerűbb leírásokkal. Az utolsóként megjelent 6–10. szám jelzi, hogy a vállalkozás ebben a formában megszűnik, de folytatódik a meginduló nagyobb irodalmi és szépművészeti lap, a *Figyelő* részeként, s valóban, az 1871-től havonta négyszer megjelenő lapban ott található a Könyvészet című rovat, mely alcíme szerint az összes magyar és jelesebb külföldi újonnan megjelent művek jegyzéke kívánt lenni.

Irodalmi Értesítő 1874–1875

Aigner Magyar Könyvészet-ének megszűntét követően éveken át nem volt olyan önálló orgánus, amelyik felvállalt volna nemzeti bibliográfiai feladatokat. A hiányzó úrt 1874. január 1-jétől a Kókai Lajos könyvkereskedése által kiadott, Márki Sándor²² által szerkesztett, havonta megjelenő könyvészeti szaklap, az *Irodalmi Értesítő* igyekezett betölteni. A két éven át működő vállalkozás – amely Demjén József egykori lapjának címét vette föl – a szerényen megfogalmazott programjában nem ígért ugyan a nemzeti bibliográfia szempontjából tartalmi teljességet, de elemezve a számokat, megállapítható a teljességre törekvés a nyomtatványok tartalma és típusa szempontjából.

A lap rendszeresen közölte a szerzők, vagy a címek betűrendjében az újonnan kiadott magyar nyelvű könyvek, térképek és folyóiratok címléírásait, de ezek nem a korábbi könyvészeti lapoknál megszokott regisztratív leírások voltak, hanem legtöbbször annotációval, sőt recenzióval egészültek ki, s ezzel a kritikai bibliográfia igényes műfaját sikerült megvalósítania. Példa egy könyv leírására:

Boross Mihály válogatott kisebb munkái. Három kötetben. Második kiadás. Bp., 1874. (Franklin-t. – 12 r., 260, 268 és 236 lap ; ára 1 frt. 50 kr.)

E címen is: „Kis nemzeti múzeum, 27–29.” Tartalma: Egy nyomorék története. A kis kertészek. Az újabkori Jób. – A falu bírása. – A fölfedezet ékszer. – Mártha. – Magyar Ferenc.

A gyűjtemények és folyóiratok analitikus feltárást kaptak. Márki észrevette és jelezte a borítékkiadásokat is: gyakran előfordult, ugyanis, hogy egy kiadó, megszerezve más kiadó tulajdonjogát, az előző tulajdonos által még el nem adott példányokat, sőt gyakran saját korábbi kiadványait is – meghagyva az eredeti címlapot – új évszámmal ellátott borítófedéllel hozta forgalomba. A gyűjtőkör nem korlátozódott a kereskedelmi forgalomban megjelenő kiadványokra: a leírt dokumentumok között egyházi névtárak, egyesületi alapszabályok és évkönyvek, egyetemi tanrendek, polgármesteri évi jelentések, vállalati képes árjegyzékek találhatóak. A könyvektől elválasztva külön rovatban szerepelnek a magyar zeneművek (kották) leírásai.

Az 1874. év folyamán közölt magyar nyelvű nyomtatványok az év végi 12. számhoz mellékelt tartalomjegyzékben közzétett, a bibliográfia műfaji szempontjait messzemenően figyelembe vevő, gondosan kimunkált betűrendes

„Szakmutató”-ban szerepelnek, az azonosításhoz elégséges rövidített leírással. (A szakmutató Toldy Ferencnek, az akadémiai könyvtár vezetőjének a tanácsai alapján készült.²³) A szakmutatót egy szerzői, közreműködői Névmutató követi, ahol a közreműködőket (fordítók, sajtó alá rendezők) * jelöli. Mivel a lap folyamatos oldalszámozású volt, a két mutató tételeinél az oldalszám a hivatkozás. (Egy, az 5. számban közzétett olvasói észrevétel javasolta az egyes tételek sorszámmal való ellátását, mivel ez megkönnyítené a későbbiekben a leírt műre való hivatkozást. Javasolja továbbá, hogy kerüljön közlésre minden lap vagy folyóirat – ugyanúgy sorszámmal megjelölve – s a későbbiekben elég volna a megváltozott adatokat a sorszámmal való hivatkozással kiigazítani.) Az 1875. évi anyaghoz önálló szakmutató tartozik (nyomdahibásan az 1874. évfolyamnak írva), a névmutató közzététele viszont ezúttal elmaradt.

Íme előttünk áll az az egyik lehetséges alapszerkezet (havonkénti betűrendezett jegyzék, éves névmutatóval és részletesen kidolgozott betűrendes tárgymutatóval), melyet ha következetesen alkalmaztak volna az elkövetkező években, akkor egy ebben a formában létrejövő, mennyiségileg és műfajilag teljességre törekvő kurrens nemzeti bibliográfia nemzetközileg is elismert szintre emelkedhetett volna.

Márki csak az 1874 szeptemberi, 9. számtól vállalkozott a Hazai nem-magyar irodalom című rovat megindítására, melyben francia, héber, horvát, latin, német, román és szlovák nyelvű hazai nyomtatványok találhatóak. Ugyanakkor a hazai íróktól származott, vagy tőlük fordított, illetve hazai vonatkozással bír, de külföldön nyomtatott kiadványok leírását már az első számtól kezdve közli a Hazánkat érdeklő külföldi könyvek című részben.

Valójában elmondhatjuk, hogy kurrens nemzeti bibliográfiai irodalmunk szinte minden területe – ha elemeiben is, de magas színvonalon – megtalálható az *Irodalmi Értesítő*-ben. A fentiekén kívül az 1874. 10. számban az első félévben megjelent magyar könyvekről írt bírálatok és ismertetések jegyzékét hozza, külön kimutatva az összesen 150 cikket író szerzők névsorát; ugyanebben a számban megkezdí a tanodai értesítők leírását, feltüntetve a bennük található értekezéseket; az 1875. 5. számban megindítja az az évben alapított magyar lapok bemutatását: a címléírást a főbb cikkek közlése és a program ismertetése kíséri. A szorosán vett kurrens bibliográfiai jegyzékeken kívül a lap szakbibliográfiai szemle tanulmányokat, könyv- és könyvtártörténeti cikkeket, könyvtárrakra vonatkozó híradásokat, könyv- és újság-statisztikákat adott közre. A 250-nél nem több előfizető azonban nem tudta a lapot fenntartani, így az 1875 decemberével megszűnt.

Természetesen, amint a korábbi egyéni kurrens bibliográfiai vállalkozások, úgy ez utóbbi sem volt képes a hazai nyomtatványok teljességéről számot adni. Saját statisztikája szerint 1875-ben 850 hazai művet (ez valamivel több mint 900 kötet lehetett) írt le, ugyanakkor a Széchényi Könyvtár az évi nyomdai kötelesepéldány-gyarápodása ennek több mint háromszorosa, 2994 kötet volt.²⁴ Márki Sándor tudatában volt korlátainak. 1875 májusában a lap anyagi nehézségeiről írva

a következőket közli: „Örömmel jelzem, hogy a jövő év elején önzés nélkül való működésben egy tekintélyes hazai intézet pártfogása mellett könyvészetünknek egyik büszkesége fog felváltani, mikor az »anyagiak« javultával, a »szellemiek« is erősbülni [...] fognak.”²⁵ A jelzett „büszkeség” a Széchényi Könyvtár közreadásában 1876 márciusában megindult *Magyar Könyv-Szemle* volt.

A Magyar Könyv-Szemle kurrens nemzeti bibliográfiája 1876–1891

A Széchényi Könyvtárban a régebbi könyvállomány rekatalogizálása 1874 közepére lényegében befejeződött, s 1875 végén megkezdődött a utóbbi két és fél év gyarapodásának addig elmaradt feldolgozása.²⁶ Ezzel lehetővé vált az intézményben a könyvszaporulat folyamatos feldolgozásának végzése. A Nemzeti Múzeum szervezeti keretében működő könyvtár vezetésére a nyugalomba vonult Mátray Gábor utódjaként 1875. április 2-i hatállyal a fiatal katolikus pap, Fraknói Vilmos kapott kinevezést.²⁷ Könyvtáróri hivatalba lépését követően Fraknói április 16-án összefoglaló előterjesztést nyújtott át Pulszky Ferencnek, a múzeum igazgatójának a könyvtár állapotáról s az általa javasolt intézkedésekről. Előterjesztésében kitért a nemzeti bibliográfia ügyére is: „Nézetem szerint ezen könyvtár nem csak arra van hívatva, hogy megőrizze legyen a hazai irodalom termékeinek, hanem egyúttal arra is, hogy ezen irodalom ismeretét terjeszsze és felhasználását megkönnyítse. Miként főleg ezen könyvtár személyzete van leginkább képesítve, úgy elsősorban rendeltetése is a régebb magyarországi irodalomnak chronologiai- vagy szak-katalogusok közrebocsátása és egy oly »Irodalmi Értesítő« kiadása által – minőt jelenleg Márki Sándor – szerkeszt, [sic!] a hazai tudományos közművelődés ügyének szolgálni. Azonban nem titkolom el magam előtt, hogy munkásságunkat ezen új tere csak akkor terjeszthetjük ki, ha a sürgősebb teendők hosszú sorozatán át-estünk.”²⁸

Miután Pulszky helyeslően nyilatkozott a könyvtárórnek a gyűjtemény céljával és rendeltetésével kapcsolatos nézeteiről,²⁹ a legsürgősebb teendők elvégzése után 1876. március 1-jén megindult a ma is fennálló, kezdetben kéthavi, majd negyedéves folyóirat a könyvtár közreadásában és a MTA Kiadó Hivatala kiadásában *Magyar Könyv-Szemle* címmel. (A cím 1896-tól *Magyar Könyvszemlé*-re egyszerűsödött.) A borítólapon Fraknói röviden ismerteti a programot, mely szerint a folyóirat „a magyarországi könyvészet és a hazai könyvtárak közlönye óhajt lenni. Közölni fog a régebb magyarországi bibliographia körébe tartozó értekezéseket és az újabb felfedezésekről szóló értesítéseket. [...] Továbbá összeállítandja a magyarországi sajtó irodalmi érdekű termékeinek és a hazánkat érdeklő külföldi munkáknak lehetőleg teljes és pontos jegyzékét.”

A szakfolyóirat tehát a könyvtári vonatkozású irodalomnak, valamint a tágabb értelmű bibliográfiának („könyvek és más frott dokumentumok »az irodalom, szakirodalom« adatainak gyűjtésével, leírásával, osztályozásával és jegyzék-

be sorolásával foglalkozó ismeretág”³⁰) kívánt teret nyitni. Nemcsak a történeti megközelítésű szakirodalom szerzőinek kínált publikációs lehetőséget, hanem a kor irodalmának teljes körű áttekintésének a lehetőségét kínálta az újonnan megjelenő hazai, illetve hazai vonatkozású nyomtatványok lajstromának közzétételével.

A jegyzék már az első számtól kezdve folyamatosan megjelent. Az első évben a szerkesztő nincs megnevezve, de bizonyítható, hogy a szerkesztést 1876-ban is Tipray Tivadar,³¹ a kötelespéldányokat kezelő segédőr végezte, akinek a neve 1877-től szerepel a kurrens bibliográfia összeállítójaként. Halála után 1881-től 1891-ig Horváth Ignác³² könyvtári írnok (1886-tól már segédőri beosztásban a feldolgozó munkát végezte) volt az akkor már *Magyarországi Könyvészet* címet viselő melléklet szerkesztője. A könyvtár éves jelentései azt mutatják, hogy a *Magyar Könyv-Szemle* könyvészeti rovatának, illetve mellékletének összeállítását nem munkaköri feladatnak, hanem a szerkesztők irodalmi munkássága részének tekintették. Sajnálatos, hogy a *Magyar Könyv-Szemle* bibliográfiai melléklete számára készítendő leírás, illetve e bibliográfia szerkesztésének a munkafolyamata nem épült be rendszerszerűen a könyvfeldolgozó munkafolyamatok sorába. Amikor Fraknoi utóda, Majláth Béla,³³ 1885 májusában a múzeum igazgatójának utasítására összeállította a könyvtár szervezetére és kezelésére vonatkozó ügyrendi tudnivalókat, részletesen kitért az újonnan beérkezett könyvekkel való bánásmódra is, de sem a könyvekkel, sem az iskolai értesítőkkal kapcsolatos állománybavételi és katalogizálási munkálatok ismertetésében még arra sem található utalás, hogy a *Magyarországi Könyvészet* anyagának szerkesztéséhez szükséges leírások egyáltalán a könyvtárban készüljenek, vagy a szerkesztés az intézmény valamelyik tisztviselőjének feladata lenne.³⁴ Ugyanúgy nem történik említés erről a (valójában létező) tevékenységről, a munkaköröket és az elvégzendő feladatokat szintén részletesen szabályozó 1889. évi könyvtári ügyrendben sem.³⁵

Horváth Ignác (1851–1911)

A bibliográfia „A magyar irodalom”, a „Hazai nem-magyar irodalom” és a „Hazánkat érdeklő külföldi munkák” címmel ellátott csoportokba rendezi a tételeket. E csoportokat egészítették ki az adott évre szóló naptárakat, az egyházi névtárakat és direktóriumokat, valamint az iskolai értesítőket tartalmazó

részek. Megkezdődött a sajtóbibliográfia publikálása is, de közlése 1877-ben félbeszakadt.

A magyar irodalom ...-ban/-ben

A közlemények elején rendszeresen megtalálható az alábbi tájékoztató szöveg:

„Ezen jegyzékbe mindazon nyomtatványok vétettek fel, melyek az [...] -iki évszámmal vannak jelezve. Hol a nyomtatás helye nincs kitéve, Budapest értendő. A nyomdász vagy a nyomdai intézet csak oly nyomtatványoknál van megnevezve, a melynek kiadója nem ismeretes. Hogy ezen jegyzéket lehetőleg teljesen és pontosan lehessen összeállítani, felkértnék a szerzők és kiadók, hogy kiadványaik egy példányát, az ár megjelölése mellett, a Nemzeti Múzeum könyvtárához beküldeni szíveskedjenek.”

(A szöveg, csak 1891-ben módosul, olyképpen, hogy egyes szám első személyben fogalmazódott.)

Magyar irodalom alatt a magyar nyelvű könyveket, térképeket, kottákat kell értenünk, viszonylag szélesen felfogva a könyv, mint dokumentumtípus fogalmát: a jegyzékekben a tankönyvek, iskolai atlaszok, egyesületi, intézeti évkönyvek, különlenyomatok, vagy az un. vállalati irodalom (pl. államvasúti leltárlajstrom) mellett négyoldalas brosúra is megtalálható. E rész gyűjtőköre alapvetően nyelvi meghatározottságú, így érthető, hogy nemcsak hazai, hanem külföldi magyar nyelvű kiadvánnyal is találkozhatunk.

A tájékoztató szerint egy adott részben csak azok a nyomtatványok kerültek felvételre, amelyeken a megadott tárgyév szerepelt kiadási évként. A tájékoztatóval ellentétben rögtön az első év 5. számában több 1877-es évszámú könyv is megjelenik a leírások között, feltehetően azért, mert a kiadók már előre kinyomatták a következő év elején forgalomba hozandó kiadványaikat. Ez bizonyára módszertani problémát okozott, mert az 1877. év végi részben a tájékoztató szöveg egy lapalji jegyzettel egészült ki: „Ezen észrevételek értelmében tehát a jelen kimutatásból mindazon könyvek maradtak ki, melyeknek címlapjai az 1878. évszámmal vannak megjelölve.”³⁶ A megoldás egyben azt jelenti, hogy kurrens bibliográfiánk a tárgyévi tételek közé való besorolás alapján ezután nem a nyomdából való kikerülést, hanem a kiadvány forgalomba hozatalát tekintette. A kötelespéldányok beküldésének ritmusából adódóan az is előfordult, hogy a könyvek egy csoportja az az évi utolsó folyóiratszám megjelenése után érkezett be a könyvtárba. Ezt Tipray úgy oldotta meg, hogy az 1879. évi magyar könyvek között csillaggal jelölte meg a késői beérkezésű, előző évi köteteket.

Nehezen magyarázható, hogy a szűkszavú bevezető tájékoztató miért nem említi meg azt, hogy e bibliográfia a múzeumi könyvtárba beszolgáltatott

nyomdai kötelespéldányok feldolgozásával készül, hiszen ez jó alkalom lett volna a kötelespéldány-szolgáltatás tudományos funkciójának hangoztatására. Az összeállító, ugyanúgy mint a korábbi könyvkereskedői bibliográfiai vállalkozások szerkesztői, a szerzőkhöz, illetve a kiadókhöz fordul a kiadványok beküldését kérve a teljesség érdekében.

A beérkező kötelespéldányok elvben a teljes hazai nyomtatványtermés feletti áttekintést biztosíthatták volna, azonban ismeretes, hogy a nyomdák egy része nem tett eleget törvényi kötelezettségének. Az 1867-es kiegyezéskori jogszemlélet következtében az 1867. július 17-i igazságügyminiszteri rendelet a sajtóról szóló 1848. évi XVIII. t.-c. léptette ismét hatályba. Ennek értelmében a nyomdáknak a két kötelespéldányból az egyiket sajtórendészeti célra a közzétételnek, a másikat pedig a helyi hatóságon keresztül a Nemzeti Múzeum könyvtárának kellett eljuttatniuk.³⁷ Fraknói már a múzeum igazgatójához írt első jelentésében kitért arra, hogy a nyomdák e köteleességüknek hiányosan felelnek meg. Véleménye szerint olyan új törvénytől lehetne eredményt várni, amely pénzbírsággal fenyegetné a kötelespéldányok szolgáltatásának elmulasztásával törvényt sértő nyomdákat.³⁸ A törvény a nyomtatott kiadványokra is vonatkozott, de amint az 1876–77-es könyvtárőri jelentés jelzi, ilyen évek óta nem küldtek be.³⁹ A Nemzeti Múzeum újjászervezésére vonatkozó javaslatot megfogalmazó országos bizottság is szükségesnek tartotta a könyvtárral kapcsolatban megemlíteni, hogy „a nyomdák nagy része, főként a vidékiek, nem teljesíték kötelezettségüket s gyakran 5-6-szor is felszólítatnak s mindezen reklamálás eredménytelen marad”.⁴⁰ Majláth Béla szintén többször megemlíti évi jelentéseiben a beszolgáltatás hiányait, a sajtótörvény kiegészítésének, a hanyag nyomdatulajdonosok elleni fellépés lehetőségének a szükségességét.⁴¹ A könyvtár 1885–86. évi jelentésében Csontos János többek között utal arra, hogy a nyomdák abbahagyták a zeneművek megküldését.⁴²

A könyvtárba érkezett kötelespéldányok tehát nem nyújtották a dokumentumok teljességét, a bibliográfia szerkesztőjének, ha teljességre kívánt törekedni, akkor egyéb forrásokat is figyelembe kellett volna vennie. Hogy ezt alkalmanként megtette, arra abból az 1890. évi könyvészetben található megjegyzésből következtethetünk, mely szerint a kimutatásban „azon hazai nyomdatermékek, melyeket mint köteles-példányokat a M. N. Múzeum könyvtárába az illető nyomdák be nem küldtek, vagy melyeket a napi sajtó nem sorolt fel, felvéve nincsenek”.⁴³ Ez azt bizonyítja, hogy a szerkesztő, a bibliográfia kiegészítése érdekében figyelemmel kísérte a napilapoknak az újonnan megjelenő könyvekre vonatkozó közleményeit.

A címléírások mai szemmel is megfelelő részletességűek. Tartalmazzák a szerző, cím, alcím, közreműködő, kötetjelzés és a kiadás adatait, a sorozatcímet, a megjelenés helyét (ha nem budapesti kiadvány), a kiadó, vagy a terjesztő bizományos nevét (csak az előbbiektől hiányában a nyomdát), a méretet ívrétben, a terjedelmet és az árat. A megjelenés éve csak abban a néhány esetben fordul elő, amikor az eltért a jegyzék címében feltüntetett évtől. A műről annotáció

nem készült, a gyűjteményes kötetek nem kaptak analitikus feltárást. A sorozatról összefoglaló leírás készült, mely a szerző/k/ nevének feltüntetésével teszi megtalálhatóvá az egyes tagok teljes leírását. A közreműködés, a kiadás és a megjelenés szakkifejezései esetében nem állapítható meg egységes rövidítési elvek alkalmazása: hol a teljes (pl. második javított és teljesen átdolgozott kiadás), hol pedig a rövidített (pl. 2-ik jav. és tetemesen bőv. kiad.) formával találkozhatunk. Példák a címleírás formájára 1891-ből:

Könyv

Eötvös József. A falu jegyzője. Negyedik kiadás. 3 kötet. (A magyar nemzet családi könyvtára. LXIX–LXXI. Ráth Mór. 8r. 328, 288, 290 l. ára 4 frt. 50 kr.)

Könyvtára, A magyar nemzet családi. LXXI. LXXII. LXXVI–LXXXI. kötet. (L. Eötvös József, Verne Gyula, Greguss Ágost, Tolsztoj Leó.)

Térkép

Hátsek Ignác. Budapest kirándulási térképe. Mérték. 1:165,000 (Lampel Róbert. 1 l. ára 50 kr.)

Zenemű

Zichy Géza. «Nász-Cavolette». Zongorára. (Rózsavölgyi és Társa. 4r. 3 l. ára 1 frt.)

A feldolgozással kapcsolatban arra kell gondolnunk, hogy a beérkező kötelespéldányokról külön leírás készült a bibliográfia és külön a könyvtár katalógusa számára. A könyvtár nyomtatványállományának müncheni szakrendszerben történő feldolgozása során Barna Ferdinánd a „címlapozás” műveletére részletes útmutatást készített. A „címlap” (katalóguscédula) valójában egy negyedréteg alakú adatfelvételi űrlap volt, 12 „mezővel” (rovattal) ellátva. E rovatokba kellett beírni – a rendszertől a kötés minőségéig – a könyvre vonatkozó adatokat. A megjelenés adatait a 8. mezőbe kellett feljegyezni: első sorába a nyomtatás helye, másodikba az év, a harmadikba a „könyvnyomtató cég” neve került. (A kiadás helye és a kiadó neve feltüntetésének lehetőségére semelyik rovat sem utal!)⁴⁴ A Széchényi Könyvtár még meglévő ún. „müncheni” katalóguscéduláit vizsgálva megállapítható, hogy bár előfordulnak ettől eltérő megoldások is, de a házi címfelvételi szabályozást többnyire betartották.⁴⁵ A kurrens bibliográfia viszont – amint a tájékoztatója is utal rá – csak abban az esetben közölte a nyomdát, ha az a könyv kiadója is volt egyben. Itt érhető tetten a bibliográfia és a katalógus számára történő feldolgozás különbözősége.

(Csak egy, a sok lehetséges példából. Vagács Caesar és Schiebinger Emil által szerkesztett *Latin irályképző gyakorlatok a főgymnasiumok és kissemináriumok számára* című, 1885-ben 6. kiadásában megjelent műről a Magyarországi

könyvészet nem adja meg, hogy hol nyomtatták, csak azt tudjuk meg, hogy Hennicke Rezső adta ki Győrben. Ez a tény viszont egyáltalán nem derül ki a könyvtár „müncheni” katalóguscédulájából, mivel azon a megjelenés adatai között csakis a nyomda székhelye, Pozsony és a nyomdász neve, Wigand F. K. található. További bizonyíték a könyvtáron belüli kettős feldolgozásra, hogy míg a bibliográfia, amely egyébként ügyelt a terjedelem pontos közlésére, csak 334 oldalt tüntet föl, addig a katalóguscédulán az ezeket megelőző VIII oldal is szerepel.)

A tételek a szerző neve, ennek hiányában a címből kiválasztott rendsző betűrendjében követik egymást. A kezdeti időszakban Tipray még bizonytalanul alkalmazta a szerző nélküli műveknél a porosz instrukció szerinti rendsző megválasztását: volt, hogy nem alkalmazta a szabályt, máskor a cím szavainak eredeti sorrendjét meghagyva csak vastagabb betűkkel szedette a rendszőt, de előfordult, hogy a cím elejére emelte ki a rendszőt. A későbbiekben ezt egységes módszerrel, a címleírás elejére való kiemeléssel oldotta meg, Horváth pedig csak keveset változtatott az elődje által kialakított módszereken. Például Tipray a könyvkereskedői éves magyar könyvészetek esetében az összeállítót a mű szerzőjeként írta le, és a tételt a személynév alapján helyezte el a betűrendben, Horváth viszont az összeállítót csak közreműködőként szerepeltette, s a művet „Könyvészet, Magyar” kezdetű leírással találhatjuk meg a betűrend megfelelő helyén. (Ugyanakkor 1891-ben Petrik Géza *Magyarország bibliographiája 1712–1860* című könyvészet 3. kötete a szerkesztő nevével található.) Horváth, azokban az esetekben amikor a szerző nélküli műveknél nem a porosz szabályzat szerint kiemelendő rendszőt, hanem a természetes címet tekintette alapnak, a betűrendezés során besorolási elemnek tekintette az „A” és „Az” névelőket is a cím elején. Változott a leírás képe is: Tipray az első sort kiugratta, utóda viszont bekezdéssel nyomatta ki.

Hazai nem-magyar irodalom

A Magyarországon kiadott nem magyar nyelvű műveket tartalmazza, köztük 1879-ig a naptárakat, 1883-ig pedig a latin nyelvű egyházi névtárakat és direktóriumokat is. (A nem magyar nyelven megjelent iskolai értesítők azonban – külön csoportban – kezdetől fogva együtt voltak a magyar nyelvűekkel.) A Horvátországban készült nem magyar nyelvű művek is e csoportban szerepelnek, ebből látszik, hogy a korlátozott autonómiával rendelkező társország kiadványait beletartozónak érezték a bibliográfia gyűjtőkörébe. A kurrensen megjelenő részekben a nyelvük szerinti csoportosításban találjuk az irodalmat, de az egyes nyelvi csoportok jelzés nélkül követik egymást; a csoportokon belül a betűrend a besorolás alapja. Címleírási példa 1891-ből:

Kassai Gustavus. Sophoclis Antigona. (Lampel Róbert. 8r.
78 l. ára 30 kr.)

Hazánkat érdeklő külföldi munkák

Ez a rész a hazánkon kívül megjelent, tárgyában magyarországi vonatkozással bíró, de nem magyar nyelvű műveket, valamint a hazai szerzők külföldön, fordításban megjelent munkáit sorolja fel. Példa 1891-ből:

Fraknói Vilmos. Mathias Corvinus König von Ungarn 1458–1490. Aus dem Ungarischen übersetzt. (Freiburg im Beisgau. Herder-féle kiadóhivatal. 8r. 316 l. egy színes címkép, 8 rajz és 8 hasonmással, ára 7 márka.)

A gyűjtés forrásai különbözőek lehetnek. Azon kiadványok, melyek ára forinttal volt jelezve a hazai kereskedelmi forgalomban voltak fellelhetőek, az egyéb pénznemmel közöltek bizonyára külföldi forrásokból kerültek feljegyzésre, találhatóak azonban ár nélküli, részben hiányos adatokkal szereplő leírások is. Egyes, véletlenszerűen kiválasztott műveket behasonlítva megállapítható, hogy néhányuk a Széchényi Könyvtár korabeli beszerzése, míg mások nem találhatóak a könyvtár katalógusaiban.

Naptárak

Leírásuk nem a porosz szabályzat alapján készült. Címleírási példa az 1891-ik évre szóló naptárak közül:

Közigazgatási nemzeti kalendárium hivatali és irodai használatra az 1891. évre. Hivatalos adatok nyomán szerk. Szántó József. XIV. évf. (Pallas irod. és nyomd. részv. társ. 8r. 255 l. ára 80 kr.)

Betűrendbe sorolásuk mindig a „természetes” cím első szava alapján történt. E besorolási rend alkalmazása helyes módszer volt, mert ellenkező esetben meglehetősen összevisszaság keletkezett volna a lényegében azonos típusú dokumentumok között. Kezdetben e részben csak a magyar nyelvű naptárak szerepeltek, s ekkor a csoport a magyar irodalom után következett, de 1879-től, amikor már mind a magyar, mind a nem-magyar nyelvűek együtt szerepeltek, e rész sorrendileg is hátrább került. Ekkortól a naptárak, hasonlóan a hazai nem-magyar nyelvű irodalom csoportjához, nyelvük szerinti csoportosításban szerepelnek. Köztudott, hogy a naptárak többnyire az előző év utolsó negyedében készülnek el, s a forgalomba hozataluk is megkezdődik az év vége táján. Mégis mindig a következő évben megjelent művek bibliográfiáiban találhatóak a naptárak. Ebből a szempontból különösen kirívóak a tanévre vonatkozó naptárak. Például Orbók Mór. *Paedagogiai zsebnaptár az 1886/87. tanévre* című pozsonyi naptárt bizonyosan az 1886-os évben készítették és hozták forgalomba, mégis a *Magyarországi Könyvészet* 1887. évi anyagában szerepel. Való-

jában ez ellentmond a bibliográfia főcímének, mivel az, az adott évben megjelenő könyvészetet ígéri.

Egyházi névtárak és direktóriumok

A magyar irodalomból, illetve a hazai nem-magyar nyelvű irodalomból kiválva, 1883-tól szerepelnek önálló csoportként. A kiadványok a mű nyelve szerinti sorrendben követik egymást. Az idegen nyelvűek a címük első szava szerint rendeződnek, a magyar nyelvűek a porosz instrukció szabályai szerint íródtak le, s a kiemelt rendszó lett a besorolás alapja a magyar nyelvűek között. Egy magyar nyelvű névtár leírása 1891-ben:

Névtára, A szombathelyi püspöki megye papságának. 1891.
(Szombathely. Bertalanffy József nyomdája. 8r. 218 l. ára?)

Iskolai értesítők

Kezdetől fogva szerepelnek a kurrens bibliográfiában. (Igaz, 1877-ben az 5. közlemény magyar irodalma után az 1876/77. évek nincsenek felsorolva, csak mennyiségük van megadva.) E csoportban vegyesen találhatóak a magyar és nem-magyar nyelven megjelent értesítők. Címük a szavak eredeti sorrendjében került közlésre, elrendezésük a vastagabb betűvel szedett helységnevek ábécé-rendjében történt. Példa 1891-ből:

A cisterci rend **székesfehérvári** kath. főgymnasiumának értesítője 1890–91. iskolai évről. (Székesfehérvár. Számmer Kálmán. 8-r. 97 l.) (Értekezés: Hang Dániel: A fény hullámhosszúságának meghatározása.)

Ha a címben a település neve nem a magyar nevének szerepel, akkor a leírás élén megadott magyar helységnevé válik a besorolás alapjául. Az 1877/78. tanévtől kezdődően, a címleírás végén megtalálható zárójelben az értesítőben ki-nyomtatott értekezés címe és szerzőjének neve. Két esetben, az 1877/78., továbbá az 1883/84. tanévek a *Magyar Könyv-Szemlé*-nek csak a következő évi számba kerülhettek be; az utóbbinál nyílt utalás történik a nyomdák kötelezőpéldány-szolgáltatásának mulasztására.

Statisztikai kimutatás

A fenti bibliográfiai részekhez minden évben egy három egységből álló statisztikai „Kimutatás” csatlakozik.

Az első, a *magyar nyelven* közölt művek számát ismerteti szakcsoportok szerinti bontásban. A tematikus rendben felsorolt szakok az év folyamán közölt anyag alapján némileg módosulhattak, de általában a következők voltak: Hit- és erkölcstudomány; Bölcsészlet és szépészet; Neveléstudomány; Nyelvtudomány; Nyelvészet, szótárak; kori remekírók kiadásai és fordításai; Történelem és se-

gédtudományai; Életrajzok; Irodalomtörténet; Könyvjegyzékek; Földrajz és népismeret, útleírások, statisztika; Térképek; Jog- és államtudomány, nemzetgazdaságtan; Törvények, rendeletek, törvényjavaslatok és országgyűlési irományok; Természet- és technikai tudományok; Orvostudomány; Mennyiségtan; Gazdaságtan, sport; Hadászat; Ipar, kereskedelem, forgalom; Szépirodalom; Népoktatási és iskolakönyvek, egyházi és iskolai értesítők; Ifjúsági és népszerű iratok; Különböző beszédek; Egyleti, egyházi, társulati stb. dolgok, évkönyvek; Naptárak; Művészetek; Társadalom és politika; Encyclopaediák, vegyesek.

A szakcsoportok nem oszthatók további alcsoportokra, csak egyeseknél van a magyarországi, illetve a külföldi vonatkozású irodalom elkülönítve, illetve a Szépirodalom válik szét eredeti és fordított művekre. A szakrendszer kialakításának forrásaira nincs közvetlen adatunk, úgy tűnik, hogy helyben kialakított csoportosításról van szó.⁴⁶

A tizenhat év folyamán a kurrens bibliográfia összesen 27 821 magyar nyelvű könyvet, térképet, zeneművet közöl. (A szám nem tartalmazza az első két évben közzétett hírlapokat és folyóiratokat.) Átlagosan évenként 1739 tétel szerepel, legkevesebb 1877-ben (1067), a legtöbb 1889-ben (2309). Az adatok értékelésekor figyelembe kell venni azonban azt a korabeli szokást, hogy egyes műveket nem egészben, hanem a nyomdai költségek megoszlása miatt részletekben (füzetekben) készítették el, gyakran az utolsó füzethez mellékelve a címlapot és az előszót. (A kötet csak a könyvkötőnél nyerte el végleges formáját.) Petrik Géza: *Magyar könyvészet 1860–1875* című munkáját például 1880 és 1885 között hat füzetben állította elő a Khór és Wein nyomda.⁴⁷ Az egyes füzetek nyomdai kötelepéldányként beküldettek a Széchényi Könyvtárban, s a részletek önállóan kerültek be, alkalmanként a bibliográfiába.⁴⁸

A második egység a *hazai nem-magyar* nyelven megjelent művek nyelvek szerinti statisztikája. Az éves kimutatások szerint ezek összesen 5879 tételt tesznek ki. Majdnem a felük (43%) német nyelvű, több mint egyhatodik (15%) horvát, melyeket 10-10%-kal követ a szerb és a szlovák. A latin és a román 9-9%-ot ér el, 1,9%-ot a francia, 0,7%-ot pedig az olasz, míg a maradék 1,4%-on az angol, a bolgár, a finn, a héber, az illír, a lengyel, a rutén és a vend nyelvű kiadványok osztoznak. (Az utóbbiak közül érdemes röviden kitérni a héber nyelvre, melyből a 16 év alatt mindössze egy darab hazai művet mutat ki a statisztika. E csekély mennyiség okaként elfogadhatjuk Dán Róbert magyarázatát, mely szerint „e nagy részben vallásos tárgyú kiadványok nem kerültek a világi könyvkereskedelem vérkeringésébe, a nyomdák pedig csak imitt-amott tettek eleget a kötelepéldányokra vonatkozó rendelkezéseknek”.⁴⁹)

A harmadik egység a *hazánkat érdeklő külföldi könyvek* nyelvek szerinti számszerű kimutatása. Az adatok megoszlását vizsgálva megállapítható, hogy az összesen 1460 mű döntő többsége német nyelvű (82,3%), amit sorrendben a francia (4,9%), az olasz (4,6%), az angol (1,7%) és a latin (1,5%) nyelv követ. 1-1%-ot ér el a cseh, a lengyel illetve a román nyelvű irodalom, s a további 2%-on a finn, a görög, a horvát, az orosz, a spanyol, a svéd és a szerb nyelvű művek osztoznak.

A kimutatások évente a fenti három egység egybevont adatainak *összesítésével* zárulnak. A bibliográfia a tizenhat év alatt 35 160 tételt közölt. Ebből a magyar nyelvűek, illetve a hazai egyéb nyelvűek együttesen 33 700 tételt tesznek ki, és megoszlásuk a következő: 82,6% a magyar nyelvű, 17,4% a hazai egyéb nyelvű kiadvány.

*

A bibliográfia részei 1876–77-ben még közös összefoglaló cím nélkül jelentek meg az egyes számokban, belesimulva a folyóirat oldaszámozásába, de 1878-tól már a lap törzsanyagától elkülönülő oldaszámozással, a folyóirat mellékleteként kerültek közlésre. Az év utolsó számával kapták kézhez az előfizetők a *Magyarországi Könyvészet* címmel ellátott címlapot az éves statisztikai kimutatással együtt, így az évi bibliográfiai anyagot, mint önálló mellékletet köthették egybe. Az egybekötéstől azonban a részletekben megjelenő anyag nem szerveződött egységes rendszerré. Hiába volt ugyanis a saját oldalszámozás, ha a magyar nyelvű, a hazai nem-magyar nyelvű és a hazánkat érdeklő külföldi munkák betűrendje minden számban újakezdődött, az éves anyaghoz viszont nem csatlakozott sem szerzői, társszerzői és közreműködői, sem címszerinti összesített index. Szakmutató, helynévmutató hiányában nem volt mód arra sem, hogy a használó képet kaphasson arról, hogy az őt érdeklő témakörben milyen új irodalom keletkezett.

1883-tól a *Magyar Könyv-Szemle* időben való megjelenésének elmaradásával az újdonságszolgáltatás kérdésessé vált. 1883. októberéig még csak az előző év 4. száma jelent meg, a 1883. évi folyam első négy számából viszont kimaradt a bibliográfiai rész, s így az egész évre vonatkozó bibliográfiai anyag egyszerre került közlésre az összevont 5–6. számban, aminek kinyomtatása már jócskán a következő évre esett.⁵⁰ Ezt követően a továbbra is mellékletként jelentkező *Magyarországi Könyvészet* gyakorlatilag éves kurrens bibliográfiává alakult át, amivel megszűnt ugyan a számonkénti széttagoltság, megmaradt azonban az egyszempontú megközelítési lehetőség. A folyóirat késedelmének oka pénzügyi volt: annak ellenére, hogy a közlemények írói nem kaptak tiszteletdíjat, a közel kétszáz előfizetés nem biztosította a kiadási költségeket.⁵¹ (Az előfizetők összetétele feltehetően azonos lehetett az 1893-ban újrainduló kiadványával, kiknek – Schönherr Gyula jelentése szerint – „többsége magánemberek sorából kerül ki, s a névsorban tudományos intézeteink, iskoláink, az egyházi és világi hatóságok könyvtárai meglepően kis számban vannak képviselve”.⁵²) Az 1884. és az 1885. évi folyamok nyomtatási költségeit a minisztérium a múzeum költségvetéséből átcsoportosított ezer forintnyi segéllyel biztosította,⁵³ így mindkét évi bibliográfiai melléklet megjelenhetett az 1886-os évben, azonban az ezt követő években sem sikerült a késedelmes közreadást elkerülni. Például az 1887. évi *Magyarországi Könyvészet* – a folyóirat 1888. évi számához mellékelve⁵⁴ – csak 1889-ben került kiadásra, az utolsó, 1891. évi könyvészeti melléklet pedig 1893-ban jelent meg.

Azt megelőzően, hogy 1893 júliusában a folyóirat szerkesztését a könyvtártól megválni kényszerülő Csontos Jánostól⁵⁵ Schönherr Gyula vette át, a múzeum igazgatója előzetes véleményt kért a *Magyar Könyv-Szemle* szerkesztéséről, iránya és jövődöntő adminisztrációja felől Fejérfataky Lászlótól, a könyvtár levéltárnokától és id. Szinnye Józseftől, a hírlaptár őrétől.

Fejérfataky, 1893. március 12-ére keltezett írásos véleményében méltatja az alapító Fraknoi érdemeit, megállapítja, hogy 1879-től, Csontos szerkesztői munkálkodása idején a színvonal tovább emelkedett, viszont időszakossága pontatlanná vált. Szerinte a tudományos célt a könyvtár feladata adja meg, a folyóirat tehát, az intézmény tevékenységének bemutatásával elsősorban a könyvtár érdekeinek szolgál. További feladata a hazai és külföldi könyvtárak, levéltárak felkutatott magyar vonatkozású anyagának ismertetése, a hazai könyvtárak, levéltárak tudományos érdekeinek tolmácsolása, az általános bibliográfia és levéltartan újabb jelenségeinek figyelemmel kísérése. „Ellenben az a bibliographiai összeállítás, mely eddigelé a rendelkezésünkre álló szerény eszközökkel a magyarországi irodalomnak egy-egy évi képét iparkodott nyújtani, minthogy ily összeállításnak bibliographiai értéke csak úgy volna, ha az a teljesség igényeivel kép föl, a folyóiratból – mint abba nem illő – elhagyandó. Ily összeállítás könyvtári kezekhez való munka, amint hogy évek óta megjelenő ily jegyzékek sokkal nagyobb teljességet mutatnak föl, mint az, a melyet a N. Múzeum könyvtárának hivatalos folyóirata tesz közzé. E helyett óhajtandó, hogy a folyóirat figyelemmel kísérje az idegen irodalmaknak hazánkat illető termékeit, minthogy erre a hazai könyvtáraktól közzétett jegyzékek alig terjeszkednek ki.”⁵⁶

Szinnye lényegében azonos programot fogalmaz meg, de említés nélkül hagyja a kurrens bibliográfia ügyét.⁵⁷

Az 1892/93. évi, új folyamként megindult *Magyar Könyv-Szemle* részletes programjának ismertetésekor Schönherr, Fejérfataky véleményét elfogadva a *Magyarországi Könyvészet* című bibliográfiai melléklet elhagyását azzal indokolja, hogy „ez idő szerint rendelkezésre álló eszközök mellett sem mint a hazai irodalom könyvészet, sem mint a múzeumi könyvtár évi gyarapodásának jegyzéke nem léphetett fel a teljesség igényeivel”. Viszont, ha teljesül a könyvtár óhaja, és hungarika-állományáról rendszeres katalógust fog tudni közrebocsátani, a remények szerint „akkor a Magyar Könyv-Szemlének is meg lesz adva a lehetőség, hogy az évi gyarapodás pontos jegyzékének kiadásával más alakban pótolhassa az elmaradt könyvészeti rovatot”.⁵⁸

Fejérfataky javaslata nyomán, Horváth Ignác összeállításában 1895-ig még megtalálhatjuk a külföldi irodalom magyar vonatkozású termékeinek címléírásait tartalmazó közleményeket, ezt követően azonban többé már nem jelentkezik könyvekkel, térképekkel vagy zeneművekkel kapcsolatos kurrens általános nemzeti bibliográfiai összeállítás. A *Magyar Könyvszemle*, az 1876-os programjában kitűzött célt tizenhat éven át képes volt teljesíteni. A Széchényi Könyvtár által 1876–1891 között közreadott kurrens nemzeti bibliográfia nem

használta ki saját lehetőségeit; miközben a hungarikumok (nyelvi, területi, személyi és tartalmi) teljes körét átfogva a korszak könyv-, térkép- és zeneműkiadványainak teljességre törekvő, pontos alapregisztrációját igyekezett nyújtani, nem törekedett azok többszemponútú feltárására, megelégedett a dokumentumoknak tematikájuk, valamint nyelvük szerinti éves statisztikai számbavételével. Megszűntetésében több tényező játszott közre: a folyóirat megjelentetésének akadozása; a könyvtár elégtelen anyagi és személyi ellátottsága; az érdemben való fellépés lehetőségének hiánya a kötelepéldány-szolgáltatást elmulasztó nyomdákkal szemben. Az újrainduló *Magyar Könyv-Szemlé*-ben tett ígéretét – a hazai kurrens könyvészeti rovat más alakban történő közzétételét – a Széchényi Könyvtár, a dualizmus időszakában nem volt képes megvalósítani.

A Corvina és a Magyar Könyvészet

Az évek óta megjelenő, sokkal nagyobb teljességet fölmutató, „könyvárusi kezekhez való” jegyzékek említésekor Fejérpataky csakis a Magyar Könyvkereskedők Egyletének közlönyére, a *Corvina* című szaklapra, valamint annak *Magyar Könyvészet* című éves kumulációjára gondolhatott. A kezdetben hetenként, majd 1881 májusától havonta három alkalommal megjelenő *Corvina* az 1878. szeptember 5-én megjelenő első számtól kezdve Újonnan megjelent könyvek című rovatában, a kiadók betűrendjében rendszeresen közzétette a hazai könyvkereskedők által kiadott, vagy bizományban árusított (és a *Corvina*-nak bejelentett) magyar vagy idegen nyelvű újdonságokat, ugyanakkor törekedett a nyomdák illetve a szerzők saját kiadásában megjelenő művek regisztrálására is. Egyes időszakokban az Újonnan megjelent zeneművek című rovat is jelentkezett a könyvek mellett. Nem kívánt a hazai kiadványtermés teljes körű bibliográfiája lenni, csakis könyvkereskedői szempontból figyelemre méltatható irodalom közzétételére vállalkozott. Ezen a területen viszont igyekezett a lehető legnagyobb áttekintést biztosítani a lapra előfizető könyvkiadói és -kereskedői körnek.

A lap szerkesztője,⁵⁹ Aigner Lajos (azonos az 1869–1870 között megjelent *Magyar Könyvészet* kiadójával és szerkesztőjével) a megfelelő teljesség szempontjából kevésnek érezte azt, hogy az újdonságok rovata kizárólag a kiadók által beküldött művekre támaszkodjék, ezért, hogy a rovat minél hiánytalanabb legyen, „egymás támogatása céljából” egyezséget kötött Fraknoi Vilmosmal, a *Magyar Könyv-Szemle* szerkesztőjével.⁶⁰ Az egyesület választmányának megbízásából Aigner – részben a *Corvina* anyagára támaszkodva – megkísérelte feléleszteni a korábbi *Magyar Könyvészet* című lapját, ismét havi közlönyként, „mely lehetőleg teljesen sorolja fel a hazai (magyar és nem magyar) termékeket, valamint külföldnek hazánkra vonatkozó jelenségeit.” Az előfizetésre felhívó, 1878 decemberi tájékoztató kitér arra is, hogy a „cél előmozdítandó szíves volt a nemzeti múzeumi-könyvtár igazgatója megígérni, hogy az oda beküldendő művek jegyzékét közölni fogja velünk.”⁶¹ Arra gondolhatunk, hogy Aigner

elképzelése a *Magyar Könyvszemlé*-nél gyakrabban megjelenő, megfelelő dokumentumbázison (könyvkiadói, illetve a nemzeti könyvtáron keresztül nyomdai) alapuló kurrens nemzeti bibliográfiai kiadvány létrehozása volt. Ilyen kiadványra azonban úgy látszik ez idő tájt még nem volt igény, s elegendő számú előfizető hiányában a megjelenés elmaradt.⁶²

(Ugyanezen a címen később, 1895 januárja és 1918 decembere között jelent meg egy havilap a *Corvina* mellékletként, amely a főlap Újjonnan megjelenő könyvek rovatának havi, szerzői betűrendes összesítését tartalmazta. Szerkesztői azonosak voltak az újdonságrovat összeállítóival. A kiadók, közreadók szerint csoportosított, hetente, később tíznaponként a *Corviná*-ban jelentkező újdonságközlést tehát havonta összefoglalta *Magyar Könyvészet* című mellékletben egy szerzői betűrendes kumuláció, a teljes évi anyagot pedig a szintén *Magyar Könyvészet* című éves bibliográfiai kötet tartalmazta.)

Az éves *Magyar Könyvészet* még a *Corvina* megindulása előtt keletkezett. A Budapesti Könyvkereskedő-Segédek „Csak Szorosan” Egylete 1876 elején az egyesület keretén belül magyar könyvészeti bizottságot alakított, melynek az alapszabályban is rögzített célja volt „egy lehetőleg teljes jegyzék összeállítása azon könyvekről, melyek hazánkban magyar, német és latin nyelven megjelentek, valamint mindazokról, melyek külföldön vagy magyar nyelven jelentek meg, vagy Magyarország viszonyait tárgyalják.” A bizottság elnökévé az ötletadó Makáry Gerőt választották.⁶³ Mint korábban említettük, e bizottság gyűjtötte össze az *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz* bibliográfiai rovata számára 1876-tól a magyar nyelvű anyagot. A leírásokat, a könyvárusi forgalomban előfordult könyvek alapján Makáry Gerő készítette. Az egyesület úgy döntött, hogy kiadja a bécsi szaklapban közölt tételek éves kumulációját, kiegészítve a hírlapokból és folyóiratokból kigyűjtött (de kézbe nem került) művekkel. Megnyerve a hazai kiadók anyagi támogatását,⁶⁴ 1877-ben meg is jelent a *Magyar Könyvészet 1876* című bibliográfia, Jegyzéke az 1876. évben megjelent új, vagy újjólag kiadott magyar könyveknek és térképeknek, az alakok, lapszámok, megjelenési helyek, kiadók és árak főlemlítésével és tudományos szakmutatóval alcímmel. Borítóján a *Bibliographia hungarica 1876* főlcím található. (1876. évre vonatkozóan tehát lényegében egyidejűleg, de egymástól függetlenül indultak meg mind a könyvtári mind a könyvkereskedelmi részről a kurrens könyvészet közzétételével kapcsolatos hazai munkálatok!)

A jegyzék a tankönyveket, a naptárakat és az évkönyveket is tartalmazza, de megtalálhatóak a szakfolyóiratok és a különlenyomatok leírásai is. (Külföldi kiadású magyar nyelvű könyvek leírásánál feltünteti a hazai könyvbizományost.) Szerkezete a Hinrichs-féle német könyvjegyzéket követi. A művek rövid leírásait (a főrész oldalszámára való hivatkozással) először egy 21 csoportból álló Tudományos szakmutatóba rendezi, ezt követi a szerző (hiányában a cím) szerint betűrendezett Magyar könyvjegyzék. A betűrendben utalót kapnak a társszerzők, a szerkesztők, de a fordítók vagy átdolgozók nem. A sorozatok önálló, teljes leírást kapnak, a szerző nevénel a betűrend megfelelő helyén utaló található a so-

rozat címére. A bibliográfiát, id. Szinnyei József összeállítása nyomán, függelék-ként az 1877-ben megjelenő Magyar hírlapok és folyóiratok jegyzéke zárja.

A *Magyar Könyv-Szemle*, ismertette a „derék egyesület” kiadványát, egy javaslatot is megfogalmaz: „Ha az egyesület jövőben nemcsak a magyar nyelven megjelent könyveket, hanem a többi Magyarországon élő nemzetiségek irodalmi termékeit is minél részletesebben közölné, úgy, hogy ily módon Magyarország egy évi összes irodalmi működésével megismerkedhetnénk, ez által az említett egyesület könyvészetünknek igen nagy szolgálatot tenne.”⁶⁵ Az éves könyvészet azonban a későbbiekben nem alakult át a hungarika irodalom területi szempontú orgánumává, hanem (1879-től már a Magyar Könyvkereskedők Egyesülete kiadványaként, majd 1890-től az egyesület évkönyvének részeként) megmaradt főként a nyelvi hungarikumokat tartalmazó elsősorban kereskedelmi tájékoztató kiadványnak, e területen 1891-ig konkurálva a Széchényi Könyvtárban összeállított *Magyarországi Könyvészet* megfelelő részeivel.

Példák az 1891. évre vonatkozó jegyzékből:

Családi könyvtár, magyar nemzeti (8-r.) Budapest. 1891.

Ráth Mór.

I. II. kötet **Eötvös József** báró. A falu jegyzője. Negyedik kiadás. 3 kötet. (8-r. 328, 288, 290 lap.) 4 frt 50 kr. Díszkötésben 7 frt.

[...]

Eötvös József báró. A falu jegyzője. Negyedik kiadás. 3. kötet. (8-r. 328, 288, 290 lap). Budapest, 1891. Ráth Mór. A három kötet ára 4 frt 50 kr. Díszkötésben 8 frt.

[...]

– Falu jegyzője. Ld: *Családi könyvtár*.

Összevetve a *Magyarországi Könyvészet* címleírásával, rögtön szembetűnik, hogy míg a Széchényi Könyvtár bibliográfiája egy művet ír le, a kereskedelmi bibliográfia a műnek egy sorozat tagjaként megjelenő (a sorozati szám itt nyomdahibás!), egy sorozaton kívül megjelenő, valamint mindkettőnek díszkötésű kiadásváltozatát is közli.

Mintaként megvizsgálva az 1891. tárgyevi könyvkereskedői *Magyar Könyvészet*-et, rögtön észrevehető, hogy első tétele egy akadémiai kiadásban megjelent *latin nyelvű* munka. (Bár az 1876-ban közzétett gyűjtőkori elveknek ez nem mond ellent, mégis mutatja, hogy a bibliográfia címe nem pontosan nevezi meg a tartalmát.) Szaporítja az anyagot, hogy a folyóiratok minden egyes száma külön tételként jelentkezik. A naptárak közül – a könyvészet tárgyévének megfelelően – az 1892. szökő évre szólók szerepelnek, feltüntetve leírásukon az 1891. évi megjelenés ténye. Egyetlen egy iskolai értesítő található a könyvjegyzékben.

Kiválasztva a „Ba” kezdetű betűcsoportot azt láthatjuk, hogy az ide tartozó 45 tételből 14-nél a tárgyévet megelőző éveket, vagy a következő, 1892-es kiadási évet találunk, vagyis e csoportból mindössze 31 a valóban 1891. évvél jelölt kiadvány. Az is megállapíthatjuk, hogy a *Magyar Könyv-Szemle* melléklete, a *Magyarországi Könyvészet 1891.* évre vonatkozóan, a magyar nyelvű könyvek között, ugyanebben a betűcsoportban 51 tételt, a naptáraknál 3 magyar nyelvű tételt, az értesítőknél pedig további 14 tételt ír le. E mintában tehát a kereskedelmi könyvészet mindössze 46%-os teljességű a könyvtári jegyzékhez képest. Több év globális adatait áttekintve hasonló, bár valamivel jobb eredményre jutunk: 1886–1889 között a könyvkereskedői éves könyvészetek összesen 5247 tételt közöltek,⁶⁶ 60%-át a Széchényi Könyvtárban szerkesztett bibliográfia azonos időszakának 8725 magyar nyelvű tételének. Nem igazolható tehát Fejérpataky László állítása, hogy tudniillik a könyváruji jegyzékek sokkal nagyobb teljességet mutatnának föl mint a *Magyar Könyv-Szemle* bibliográfiai melléklete.

A *Magyar Könyvészet* éves köteteiből a *térképek* a Tudományos szakmutató Földrajz. Népisme. Utazások. Térképek szakcsoportból kereshetők vissza, de például 1901-ben, 1902-ben stb. a „Térképek” vezérszó alatt is megtalálhatók betűrendben egybegyűjtve.

A *Corvina* 1879-től rendszertelenül, de alkalmanként önálló rovatban közétette az újonnan megjelent hazai *zeneműveket* is. E kiadványok kezdetben nem szerepeltek a *Magyar Könyvészet* köteteiben, illetve a Magyar Könyvkereskedők Egylete évkönyvének első három évfolyamában. A kurrens éves zeneműbibliográfia az évkönyv 4. évfolyamában 1893-ban jelentkezett először Vevér Oszkárnak, a Rózsavölgyi és Társa cég alkalmazottjának⁶⁷ összeállításában. A bibliográfia két részből áll. Az „ABC rendszerinti beosztás”-ban található a részletes leírások: szerző, cím, kiadó (bizományos) székhelye és neve (terjedelem, méret megjelölése nélkül), a „Systematikailag beosztott jegyzék”-ben pedig szakrendi csoportosításban ismétli meg a tételeket csak a szerzőt és a címet tüntetve fel. 1896-tól szintén a Rózsavölgyi cég munkatársa,⁶⁸ katonai Magyar Gábor, 1902-ben pedig Altstädter Győző szerkesztette az évkönyv zeneműbibliográfiáját, majd ezt követően a zeneművek közzététele elmaradt. Feltámasztására 1904 júniusában történt kísérlet, amikor a Rózsavölgyi és Társa cég fölkérésére Petrik Géza, a *Corvina* akkori szerkesztője elvállalta a lapban a zenemű-újdonságok folyamatos összeállítását a kiadók bejelentései nyomán.⁶⁹ Petrik az év végével lemondott a lap szerkesztéséről, a kezdeményezés abbamaradt, s így nem teremtődött meg az éves bibliográfia alapja sem. A *Corvina* hasábjain legközelebb 1907 szeptemberében kifogásolta Zeidler Rezső, hogy „1902 óta Magyarországon megjelent zeneművekről semmiféle nyomtatott lajstrom nem létezik. [...] Főleg azonban a vidéki könyvárusok viselik ezen visszás helyzet áldatlan következményeit. [...] Eltekintve azonban a gyakorlati értéktől, úgy érzem, erkölcsi kötelesség egy magyar zenemű-bibliográfia létezése.”⁷⁰ Az egylet elnöksége ezt követően lépéseket tett a hiány pótlására: felszólította a zenemű-

kiadókat, hogy az utolsó négy évben megjelent kiadványaikat saját maguk katalogizálják (az idő tájt a *Corviná*-nál nem volt rendszeresített zenemű-bibliográfus), s e jegyzékeket a *Corvina*, majd az egyleti évkönyv közzéteszi.⁷¹ Az 1909. évi évkönyvben valóban közlésre került az 1903–1907 közötti évek elmaradt anyaga, s felkértek a kiadók, hogy a jövőben rendszeresen küldjék meg az egyletnek új zeneműkiadványaikat, további kurrens zenemű-bibliográfia megjelenésére azonban korszakunkban nem került sor.⁷²

Feltételezhető, hogy a *Magyar Könyvészet* éves kötetei a könyvkereskedői szakmán kívül nem voltak közismertek. Bár a *Magyar Könyv-Szemle* 1877-ben és 1879-ben is közölt róla ismertetést, az 1894. évre vonatkozó könyvészetet Dézsi Lajos mégis olyan kiadványként ismertette, mint ami a *Magyar Könyv-Szemle* megszűnt bibliográfiai mellékletének nyomdokába lépett volna. Hiányának tekinti, hogy sok vidéki kiadvány kimaradt, mert leginkább csak az egyletnek beküldött nyomtatványok felsorolására szorítkozik.⁷³ Az 1895. tárgyévi könyvészetéről is hasonló kritikát közölt Barcza Imre. A hiányok említésén túl kifogásolja, hogy inkább a könyvárusok és nem a „tudomány művelői” számára készül: a gyűjteményes munkák tartalma nincs részletezve; nincsenek feldolgozva a tudományos évkönyvekben és a középiskolai értesítőkből megjelent dolgozatok; a közölt szakrend helyett hasznosabb lenne egy tudományos tárgymutató, speciális tárgyak szerint osztályozva.⁷⁴

A könyvjegyzék azonban megmaradt saját keretei között, s a *Magyar Könyv-Szemle* kurrens bibliográfiai mellékletének megszűntével a *Corvina* újdonságrovataira épülő, elsősorban könyvkereskedelmi érdekű éves *Magyar Könyvészet* a könyvkereskedő-egylet évkönyvének részeként (illetve önálló címlappal ellátott különnyomatként is) egészen 1914-ig,⁷⁵ a *Könyvtári Szemle* bibliográfiai mellékletének megindulásáig, egyedüli fóruma volt a magyar nyelvű könyvek, térképek és zeneművek hazai kurrens bibliográfiájának.

Törekvések a kurrens nemzeti bibliográfia érdekében

Javaslatok a kurrens nemzeti bibliográfia létesítésére

A Széchényi Könyvtár szervezeti szabályzataiban a feladatok között sem közvetlenül, sem közvetve nem szerepelt a nemzeti bibliográfia szerkesztésének vagy közreadásának kötelezettsége. A Nemzeti Múzeum könyvtárának Fraknói Vilmos által megfogalmazott rendeltetése, hogy tudniillik nemcsak megőrzője legyen a hazai irodalom termékeinek, hanem ezen irodalom ismeretét is terjessze (vagyis retrospektív és kurrens bibliográfiák révén a hazai tudományos közművelődés ügyét szolgálja), az 1890-es évekre már beépült a tudományos köztudatba, s a *Magyar Könyv-Szemle* teret adott az erre vonatkozó megnyilván-

nulásoknak. Az 1890. augusztus 7–9-én Antwerpenben rendezett nemzetközi bibliográfiai kongresszuson, melynek témái a bibliográfia, könyvtudomány, könyvkiadás, könyvkereskedés, nyomdászat, könyvkötészet, nemzetközi könyvtári és könyvárusi forgalom és más rokon diszciplínák voltak, a Széchényi Könyvtár részéről Csontos János vett részt. A kongresszus munkájáról a *Magyar Könyv-Szemlé*-ben közzétett beszámolójában Csontos ismertette a kongresszus által hozott határozatokat, melyek közül az egyik így szól: „Kimondott a nemzeti bibliographiák kiadásának szükségessége [...]”⁷⁶

Ezt a szükségességet, még mint lehetőséget írta le 1894-ben Ferenczi Zoltán, a kolozsvári egyetemi könyvtár igazgatója, külföldi tanulmányútjának a *Magyar Könyv-Szemlé*-ben közzétett tapasztalatai alapján. Beszámolt arról, hogy minden országban, illetve tartományban van egy úgynevezett országos, vagy gyűjtő könyvtár, amely kötelezpéldányként minden sokszorosított kiadványt gyűjt, bármennyire viszonylagos lenne is a nyomtatvány pillanatnyi értéke. A külföldi gyakorlatot azonnal hazai lehetőségként gondolta tovább: „Természetesen, ha a budapesti Magyar Nemz. Múzeum könyvtára ily gyűjtő könyvtárrá változnék át, okvetlenül szükséges volna, hogy a Magyar Könyv-Szemlének egy kiegészítő bibliográfiai melléklapja jelenjék meg a Bibliographie de France, vagy esetleg a Hinrichs' Catalog mintájára, mely minden Magyarországon megjelent önálló nyomtatványt, zeneművet és képet felsorolna s az év végén betűrendes és szakkatalógust adna. Ilyen nálunk egyáltalán nincs; minden ilyféle évi bibliográfiai mű nagyon hiányos, tökéletlen és bibliográfiailag pontatlan, s a mi legfőbb hiányuk, többnyire csak a magyar nyelvű nyomtatványokra szorítkoznak, holott mindaz, a mi magyar földön megjelenik, egyaránt kifejezője a hazánkban létező kultúra azon évi állapotának.”⁷⁷

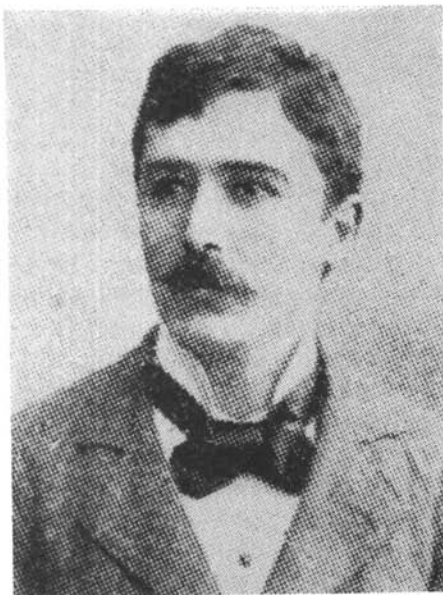
Jankovich Béla, aki államtudományi doktorátusát követően hosszú külföldi utazást tett, hazatérése után, túllépve a lehetőség emlegetésén, 1895-ben a *Magyar Könyv-Szemlé*-ben megjelent tanulmányában már konkrét javaslatot tett arra, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára valódi önálló nemzeti könyvtárrá alakuljon át, megfelelő helyet, személyzeti létszámot és dotációt kapva a hungarikumok beszerzésére, a megnövekvő köteles példányok földolgozására, valamint a szükséges külföldi anyag beszerzésére. Indoklásában országos és nemzetközi érveket is felsorakoztat: „Ha egyszer fővárosunkban ily nagyobb keretű modern könyvtár felett rendelkezünk, úgy egyidejűleg üdvös tevékenységet fejthetünk ki a vidéken is a könyvtári ügy fejlesztésére. A nemzeti könyvtár nyilvántarthatja a köteles példányok alapján az egész országban megjelenő irodalmat; arról feldolgozott jegyzékét megküldheti összes nyilvános könyvtárainknak, [...]”⁷⁸ Jankovich tehát a létrehozandó Magyar Nemzeti Könyvtár természetes feladatának tekintette a kurrens nemzeti bibliográfiai szolgáltatást, amelyre a Széchényi Könyvtár az akkori állapotában képtelen volt, hiszen maga Jankovich is azt állapítja meg, hogy az intézmény 11 tisztviselőjéből a nyomtatványok osztályára, a tulajdonképpeni könyvtárra mindössze négy jut. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az 1896-ra vonatkozó költségvetési előterjesztésében

Jankovich tanulmányát is figyelembe vette, amikor a Széchényi Könyvtár létszámemelésére tett javaslatát azzal indokolta, hogy „az évi átlagos 10-12 000 db gyarapodásának feldolgozása, a külföldi irodalom figyelemmel kísérése, magyar vonatkozású könyvek felkutatása, a lajstromozás s a hézagpótlás a legnagyobb erőfeszítés mellett is annyira hátramarad, hogy jelenleg is a nyomtatványoknak nagy tömege vár még feldolgozásra”.⁷⁹

Létszám hiányában nemhogy egy kurrens bibliográfiai szolgáltatás beindítására nem lehetett gondolni a könyvek vonatkozásában, hanem a az új szerzemények feldolgozásakor keletkezett elmaradás bepótlása is kezdett reménytelenné válni. A 1893 szeptemberétől 1894 szeptemberéig a könyvgyarapodás közel egyharmadáról,⁸⁰ az 1894. szeptember 1-től 1895. december 31-ig tartó időszak gyarapodásának kevesebb mint a feléről,⁸¹ az 1896. évnek szintén a felénél kevesebbről készült csak címleírás.⁸² Számszerűen ez azt jelenti, hogy az említett időszakban beérkezett összesen 34 036 db könyvből (melyből 14 148 volt a kötele példány) 17 155 darabnak a címleírására nem került sor, annak ellenére, hogy más osztályok tisztviselői alkalmanként besegítettek a feldolgozás folyamatába.

Kísérlet egy magyar bibliográfiai társaság létrehozására

A *Magyar Könyvszemlé*-ben, 1896-ban, a Széchényi Könyvtár fiatal tisztviselője, Esztegar László⁸³ ismertette az 1895. szeptember 2-a és 4-e között megtartott brüsszeli nemzetközi bibliográfiai kongresszust, amelyen Paul Otlet és Henri Lafontaine kezdeményezésére elhatározták egy egyetemes általános repertóriumnak, nemzetközi /államok közötti/ összefogással, katalóguscédulák által történő szerkesztését a Dewey-féle tizedes osztályozási rendszer alapján. Alapszabálya nyomán bemutatta a repertórium létesítése érdekében, brüsszeli székhellyel létrejött Institut Internationale de Bibliografie-t (Nemzetközi Bibliográfiai Intézetet), valamint irodáját az ugyanott állami hivatalként működő Office International de Bibliografie-t, továbbá tájékoztatta az olvasót a tizedes osztályozás lényegéről. Esztegar pozitívan értékeli az eszmét: „Van valami lélekemelő abban, hogy éppen a nemzeti öntudat erőteljes fejlődése idején a szellemvilág sorompóinak

Esztegar László (1870–1905)

eltávolítására szövetkezik az emberiség. [...] A dolgok természetében rejlik, hogy ily egyetemes feladatok megoldásánál általános lelkesedésre s minden művelt nemzet buzgalmára és érdeklődésére van szükség.” Ígéri, hogy a saját nemzeti feladataink „kifejtésében” a *Magyar Könyvszemle* kellő időben ki fogja venni a részét.⁸⁴

A nemzeti feladatra való utalás Esztegár cikkének a végén célzás volt arra, hogy a főváros tudományos köreiből, éppen a brüsszeli nemzetközi vállalkozásból merítve az ötletet, szervezkedés indult meg egy olyan tudományos társaság létesítésére, mely elsősorban a hazai nemzeti bibliográfia tudományos alapokon történő elkészítését szorgalmazná. A Nemzetközi Bibliográfiai Intézet képviselőjében Henri Lafontaine 1896 telén látogatott Budapestre, s tárgyalt a társaság megalakításán tevékenykedő gróf Teleki Sándor országgyűlési képviselővel, Fejérpataky Lászlóval, a múzeumi könyvtár vezetőjével és Schönherr Gyulával, a *Könyvszemle* szerkesztőjével. A megbeszéléseken részt vett Mandelló Gyula egyetemi magántanár, a brüsszeli kezdeményezés lelkes híve is. (Korábban ő hívta fel Otlet figyelmét Dewey tizedes rendszerére.)⁸⁵ A látogatásnak is része lehetett abban, hogy Paul Otlet, a Nemzetközi Bibliográfiai Intézet főtitkára, 1897. június 30-án kelt levelében mint a Nemzetközi Bibliográfiai Intézet Magyarországi Bizottsága elnökét, illetve titkárát hívta meg gróf Teleki Sándort és Schönherr Gyulát a brüsszeli második nemzetközi konferenciára.⁸⁶

A konferenciára a Széchényi Könyvtár is meghívást kapott. A könyvtár vezetője, Fejérpataky László július 1-én, a meghívással kapcsolatban készített előterjesztésében Szalay Imre múzeum-igazgató számára felvázolja a brüsszeli kezdeményezés lényegét, majd megállapítja, hogy e „nagy mozgalomban, melyet e nagyszerű terv okozott, hazánknak eddig vajmi csekély része volt.” Beszámol arról, hogy Lafontaine-en kívül az intézet bécsi titkárságának vezetője, Karl Junker is ellátogatott a Széchényi Könyvtárba, „mely hívatva van Magyarországon ez irányban a vezető szerepét vinni.” Elérkezettnek látja az időt arra, hogy e mozgalom erkölcsi támogatásán túl a támogatás tettekben is megnyilvánuljon: „a szélesebb körű actio a jelen év őszén fog megindulni, mikor a társadalmat, könyvtárakat, könyvkedelőket, könyvkiadókat közreműködésre egy, a brüsszeli központtal összeköttetésben álló bibliographiai társaság létesítésére fogjuk felhívni.” Gondoskodni fog arról, hogy működésében az intézmény vezető szerepe megmaradjon. „E társaság feladata lesz Magyarország teljes bibliographiáját, a hírlapok és folyóiratok czikkeit is beleértve, egységes rendszer szerint feldolgozni és beleilleszteni a brüsszeli központ által tervezett és évek óta serényen előrevitt nagy alkotásba.” Az ügy érdekében Fejérpataky arra kéri Szalayt, hogy a minisztérium – a múzeumi költségkeret kimerülése miatt – 300 forintnyi úti segéllyel tegye lehetővé azt, hogy a második nemzetközi bibliográfiai konferencián az intézményt Esztegár László képviselhesse, „a ki képzettségével, fogékonyságával és tárgyyszeretetével garantiát nyújt arra, hogy az ott elsajátított ismereteknek buzgó hirdetője, a létesítendő nagy vállalat szorgalmas munkatársa lesz.”⁸⁷

A bibliográfiai társaság létrehozására induló akció nem a Fejérpataky által említett őszi időpontban, hanem az előterjesztés keletkezésével szinte egy időben indult meg. A fővárosi lapok 1897 júliusának közepén hozták nyilvánosságra egy magyar bibliográfiai társaság alakításának az elképzelését, ismertették célkitűzését, és gróf Teleki Sándort, Fejérpataky Lászlót, Mandelló Gyulát és Schönherr Gyulát nevezték meg a mozgalom élén álló hazai személyekként. Utaltak arra is, hogy a brüsszeli Nemzetközi Bibliográfiai Intézet elvei alapján létesítendő társaságot a múzeumi könyvtárral is szoros összefüggésbe kívánják hozni, ezért a könyvtár egyik tisztviselője, Esztegár László hamarosan Brüsszelbe utazik a nemzetközi bibliográfiai konferenciára.⁸⁸ (Esztegár nemcsak a könyvtárat, hanem mint leendő ügyvivő titkár, az alakulóban lévő magyar bibliográfiai társaságot is képviselte a meghívott Teleki és Schönherr helyett.⁸⁹)

Az 1897. augusztus 2-a és 4-e között megrendezett konferencia témája a nemzetközi bibliográfiai repertórium megvalósíthatósága volt. Esztegárra nagy hatással volt Otlet előadása, mely a tizedes osztályozás rendszeréről, a katalóguscédulák tartalmáról és az egyetemes nemzetközi bibliográfiai repertóriumról szólt. Személyes élményeit is közzétette: „La Fontaine és Otlet urak [...] a konferenciára következő héten külön külön részesítettek becses útbaigazításokban, megjelölve a mi létesítendő társaságunk legelső feladatait arra az esetre, ha az Institut-vel, illetve az Officessel egybehangzóan akarjuk a magyar nemzeti bibliográfia kérdését megoldani”.⁹⁰ Nem hallgatta el a *Magyar Könyvszemle*-ben megjelent beszámolójában a tervet ért támadásokat sem, sőt a kongresszus határozatainak ismertetése során hivatkozik Ferdinánd Eichlerre, aki a kor bibliográfiai helyzetét összefoglalóan értékelő, Lipcsében megjelent dolgozatában annak a nézetének adott hangot, mely szerint „nagy kár volna a brüsszeli törekvéseket, melyek az egyetemes repertorium megteremtését czélozzák, már eleve elítélni. Haszna lesz ezekből a bibliográfiának még akkor is, ha nem sikerül az egyetemes repertorium tervét megvalósítani.”⁹¹

A konferencia határozataiban az 5. pont „hasznosnak nyilvánítja, ha a nemzetközi intézet keretén belül nemzeti csoportok szervezkednek”.⁹² Még a konferencia évében a *Magyar Könyvszemle* szerkesztőségi cikkben fejt ki az alakulóban lévő magyar bibliográfiai társaság leendő tevékenységével kapcsolatos nézeteit, mely szerint elismeri az egyetemes repertórium aktualitását a kor tudományos életében, de véleménye szerint „nemzeti bibliográfiára még akkor is szükségünk van, ha a nemzetközi ábrándok nem is csábítanak különösebben. [...] a magyar bibliográfiai társaság programjában a legfontosabb helyek egyikét foglalhatja el a nemzeti bibliográfia, a teljes magyar repertorium kérdése. [...] a társaságnak gondoskodni kell arról, hogy tudományos társaságok, könyvtárak, érdeklődők, szóval a bibliográfiai munkásság tényezői az előkészítés munkájában minél tevékenyebb részt vegyenek. Ideális végcél gyanánt pedig egy központi bibliográfiai hivatal szervezése, illetőleg ennek kieszközlése lebeghet a társaság előtt.”⁹³ Ez utóbbi javaslatban – mely itt jelentkezett először – szintén tetten érhető a brüsszeli kezdeményezés termékenyítő hatása, s

jelentőségéből az sem von le semmit, hogy ha a rövidéletű Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet, illetve az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ csak a tárgyalt korszakunk után jött létre. A javaslattevő személyében, stílusa, szóhasználata alapján Esztegár Lászlót gyaníthatjuk, ő volt az, aki későbbi írásaiban rendszeresen agítált egy bibliográfiai intézet létesítése érdekében.

Elképzelésével nem volt egyedül. Kollégája, id. Szinnyei József is hasonló véleményt fogalmazott meg 1898 decemberében: „Nézetem szerint a legégetőbb szükség arról gondoskodnunk, hogy egy teljes, lehetőleg olcsó magyarországi bibliographiánk készüljön. Ez pedig csak úgy lesz elérhető, ha e célra is oly intézet vagy társaság alakul, mint péld. a statisztikai hivatal.”⁹⁴

A magyar bibliográfiai társaság nem tudott kibontakozni. (Schönherr Gyula iratai között mindössze két érdeklődő levél maradt fenn: Mocsáry Miklós, Ungváron lakó tudományegyetemi hallgató kívánt a tagsági és belépési szabályokkal megismerkedni, továbbá Székely Dezső, a Kilián könyvkereskedés segéde ajánlotta fel kiadatásra az 1712 és 1897 közötti időszakra vonatkozó hazai színműjegyzékét, melynek összeállításán éppen akkor dolgozott.)⁹⁵ Esztegár László még 1902-ben is sajnálattal utalt arra, hogy a bibliográfiai társaság még mindig nem tudott létrejönni.⁹⁶

A köteles példányokról szóló, 1897. évi XLI. törvénycikk hatása

Wlassics Gyula miniszteri indoklása szerint a nyomdai kötelespéldányok beszolgáltatásának tudományos célja a nemzeti irodalom és művészet sokszorosított termékeinek gyűjtése, megőrzése és közhasználatra bocsátása nyilvános könyvtárakban a nemzeti közművelődés érdekében. Sem az országgyűlési tárgyalás során, sem a törvényben, valamint a végrehajtási utasításban nem említtődik egy esetleges nemzeti bibliográfiai szolgáltatás, mint a tudományos célok egyike.⁹⁷ Ez tökéletesen érthető, hiszen egy ilyen kötelezettség teljesítésének költségei a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot terhelték volna.

A Nemzeti Múzeum könyvtára teljes kötelespéldány-jogot kapott a gépi sokszorosítás útján készült minden nyomdatermékre (kivéve néhány, tudományos célt nem szolgáló nyomtatványtípust). A Széchényi Könyvtár vezetője, Fejérpataky László joggal írhatta az 1898. évi jelentésében, hogy a kötelespéldány törvény és végrehajtási rendelete a könyvtárt „abba a kedvező helyzetbe juttatja, hogy az a hazai irodalmi termékeknek a törvény hatályba lépésének napjától, 1897. december 11-ikétől kezdve valódi letéteményese legyen.”⁹⁸ Elérkezett látta az időt a *Magyar Könyvszemle* új folyamának megindításakor tett azon ígéret beváltására, hogy tudniillik a könyvtár „az évi gyarapodás pontos jegyzékének kiadásával más alakban pótolhassa az elmaradt könyvészeti rovatot”.⁹⁹ Az 1898. évi jelentésben a Nyomtatványi osztály munkáját ismertetve kitér arra is, hogy a kötelespéldány-törvény pontos végrehajtásából adódóan a nyomtatványok feldolgozásában visszaesés következett ugyan be, viszont „a könyvtár elő-

készítette az ezentúl rendszeresen kiadandó évi járulékkatalógus anyagát, mely első sorban az új törvény alapján beküldött nyomdatermékeket foglalván magában, egyúttal Magyarország évi irodalmi termelésének bibliográfiája is lesz.”¹⁰⁰ Az előkészítés azt jelentette, hogy a beérkezett és állományba került nyomdatermékekről – az aprónyomatványokat kivéve – „bibliografiai czédula is készült ugyanakkor, a midőn a növedéknaplóba bevezettetett”.¹⁰¹ A *Magyar Szalon* 1898 decemberi számában id. Szinnyei József szinte már tényként közölte, hogy a múzeumi könyvtárban „a jelen évtől kezdve beküldött nyomtatványokról rendes évi katalógus készül és ez nem csak azon évi gyarapodást fogja kimutatni, hanem évről-évre teljes magyarországi bibliografiát fog nyújtani”.¹⁰²

Fejérpataky a leendő kurrens nemzeti bibliográfia anyagi fedezetét is megtalálni vélte a könyvtár éves költségvetésében, a levéltári osztály anyagának kiegészítésére fordítható húszezer forintos tétel részletében. Az összeg felhasználásával kapcsolatban Fejérpataky, 1899. április 4-én javaslatot juttatott el Szalay Imréhez, a múzeum igazgatójához, melynek 6. pontjában fogalmazza meg a könyvtárnak a kötelezpéldány-törvényből adódó feladatait: „A törvény életbe léptetése korszakot alkot a könyvtár életében, és oly kötelességeket ró reá, melyeknek teljesítése elől ki nem térhetünk. A M. Nemz. Múzeum könyvtárának kötelessége beszámolni a nyilvánosság előtt a szellemi termékek évi mennyiségéről, beszámolni évi gyarapodásáról, számot adni a törvény végrehajtásáról és üdvös hatásáról.” Ezt követően ismerteti röviden elképzelését: „Ezért tervbe vettem, s erre a szükséges előmunkálatokat meg is téttem, hogy az új törvény életbe lépésétől, 1898-tól kezdve a könyvtár évi gyarapodásai rendszeresen, nyomtatott katalógusokban lássanak napvilágot. Főlöszleg ez újításnak irodalomtörténeti és bibliographiai nagy fontosságát bővebben indokolnom, [...] A mintegy 35-40 ívre terjedő járulék-kötet szerkesztői és nyomtatási költségeire a 20.000 frtos tételből 2100 frtot kérek fordítani.” A javaslat végén kéri az igazgatót, hogy programjának elfogadását a miniszter úrnál „kieszközzölni méltóztassék”.¹⁰³

A Széchényi Könyvtár vezetése tehát – ugyanúgy mint Fraknoi idején – ismét az intézmény kötelező feladatának tekintette a kurrens nemzeti bibliográfia elkészítését és folyamatos közzétételét. A megvalósításhoz szükséges pénzhez viszont, mint költségvetési intézmény, csakis a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium révén juthatott. Fejérpataky javaslatára a választ nem ismerjük, de abból, hogy a bibliográfia nem jelent meg, az következik, hogy vagy a múzeum vezetése, vagy a minisztérium nem támogatta a bibliográfia kiadását. Pedig az igény létezett a kurrens nemzeti bibliográfiára. Váradai Ödön 1900 nyarán egy évenkénti általános cikkrepertórium, valamint a nyomdai kötelezpéldány szolgáltatáson alapuló éves könyvészet megjelentetése érdekében nyújtotta be indítványát a Magyar Tudományos Akadémia I. Nyelv- és Széptudományi Osztályához. Indítványában a cikkrepertórium mellett szükségesnek tart egy olyan évenkénti bibliografiát, „amely a Magyarországon megjelent minden egyes sajtóterméknek alapos könyvészeti leírását tartalmazza”. A bibliográfia

kiadása az Akadémia feladata lenne, „mely hivatva van arra, hogy a tudomány szempontjából jelentőségteljes olyan műveket is kiadjon, melyekre magán áldozatkészség nem vállalkozik”. Bizonyára tájékozódott a Széchényi Könyvtárban is, mert mint írja: „A magyar nemzeti múzeumnak számos kiváló író embere készséggel magára vállalná [sic!] a bibliografia összeállítását s a nagytekintetű magyar tudományos Akadémiára e kérdés anyagi oldala hárulna.”¹⁰⁴

A magyar bibliográfiai intézet létesítésének szorgalmazása

Váradai Ödön indítványa nem talált visszhangra. Esztegár László, az 1900. augusztus 16–18-án tartott párizsi nemzetközi bibliográfiai kongresszusról szóló jelentésében időszerűnek látta, hogy felelevenítse a három évvel korábbi javaslatát: „A köteles példányokról szóló, nemrég hozott törvényünk többé-kevésbé módot nyújt, hogy az évenkénti irodalmi termelés rendszeresen feldolgoztassék. Most már csak szervezni kell azt az intézményt, a mely azt a munkát kellő alaposággal elvégezhesse. Mert ha teljes elismerés illeti is meg a könyvkereskedői-egyletet a Magyar Könyvszete-ért, ezzel a feladatot megoldottnak nem tekinthetjük.” Valószínű, hogy nemcsak az Akadémiára, hanem a könyvkereskedők egyesületére is gondolva vélte, hogy „az anyagi és szellemi erők egyesítéséről is lehetne gondolkodni. Annyi bizonyos, hogy a kérdést sokáig elintézetlenül hagyni nem lehet.”¹⁰⁵

Heller Ágost, az Akadémia főkönyvtárosa, a matematikai és természettudományi világirodalom bibliográfiai feldolgozásáról 1900 júniusában tartott londoni harmadik nemzetközi konferenciáról 1901 januárjában számolt be. Úgy gondolta, hogy a hazai tudósoknak „szép kötelessége lesz támogatni azon intézetet, melyet már a legközelebbi hetekbe életbe kell léptetni: a magyar katalógusintézetet, a Hungarian Bureau, mely a magyar matematikai és természettudományi irodalom gyűjtője és rendezője lesz, s annak a világirodalomba való beillesztését közvetíti.”¹⁰⁶

A Heller által készített jelentés ismertetésében a *Magyar Könyvszemle* recenzensének (minden bizonnyal Esztegárnak) nincs adata ilyen intézet működéséről, szervezetéről, de nem hallgathatja el a már többször megpendített gondolatát, „hogy egy általános központi bibliográfiai intézet szervezését úgy a hazai tudományosság, mint ennek a külfölddel való közvetítése szempontjából mennyire kívánatosnak tartjuk. Egy jól szervezett ilyen intézet megoldhatja egységes elvek alapján az összes hazai bibliográfiai feladatokat, [...] A »Hungarian Bureau« ötletéből nem lehetne-e komoly formában felvetni illetékes helyen ezt a kérdést?”¹⁰⁷

Nem lehetett, és Esztegár László, 1901 elején továbbra is csak azt állapíthatta meg a *Magyar Könyvszemlé*-ben, hogy „egy kissé lehangoló, hogy irodalmunk rendszeres és szakadatlan bibliográfiai feldolgozására még mindig nem történtek kellő intézkedések. [...] Pedig a magyar bibliográfiai intézetnek felállításával sokáig nem késhetünk. Elodázhatatlan egy olyan intézmény létrehozá-

sa, a melynek feladata egyrészt az eddigi könyvészeti munkák revidiálása, másrészt az évi termelésnek rendszeres, komolyan megfontolt elvek alapján történő bibliografiai feldolgozása volna.”¹⁰⁸

Látható, hogy Esztegár László minden alkalmat megragadott egy nemzeti bibliográfiai intézet szükségességének hangoztatására. Véleményével most sem maradt egyedül! Gyalui Farkas, aki a könyvtári tudományok magántanára volt a kolozsvári egyetemen, 1903-ban arról írt, hogy nemcsak nemzetünknek és tudományunknak teszünk szolgálatot, hanem az általános kultúrának is, ha elvégezzük nemzeti irodalmunk retrospektív és kurrens lajstromozásával a nemzetközi bibliográfiának reánk eső részét. Mint magától értetődő dolgot említi meg, hogy a nemzeti bibliográfiai munkálatokra „melylyel egyttal az Institut International de Bibliographie nagy tervéhez a magunk részét megvalósítottuk s melyet végezni, valamint a későbbi repertóriumokat állandóan szerkeszteni, egy létesítendő magyar bibliografiai intézet legalkalmasabb, [...]”¹⁰⁹

A tudományos igényű kurrens nemzeti általános bibliográfiát előállító és közreadó szervezet a századforduló idején valóban csakis a könyvkereskedők egylete, az Akadémia és nem utolsó sorban a Széchényi Könyvtár anyagi és szellemi erőinek összefogásával működhetett volna. A három testület összefogására nem került sor, így egy adott téma iránt érdeklődő kutatónak nem volt lehetősége a hazai irodalom teljes körű áttekintésére. Igényeit a különféle szakfolyóiratok könyvészeti, bibliográfiai rovatai elégítették ki, melyek közül némelyek a téma teljes hazai sajtorepertóriumát is tartalmazták, mint például az *Egyetemes Philologiai Közöny*-ben, Hellebrant Árpád által évente összeállított magyar philologiai irodalom, mely gyűjtőkörébe vonta az önálló műveket, a hír- lap- és folyóiratcikkeket, a verses műfordításokat és a könyvismertetéseket.

Esztegár 1905-ben bekövetkezett halálával elmaradtak a *Magyar Könyvszemlé*-ből a bibliográfiai intézet felállítását szorgalmazó közlemények, viszont két évvel később, ha más formában is, de újra felelevenedett a kurrens nemzeti bibliográfia eszméje.

Az Akadémia indítványa a magyar irodalom bibliográfiájára

Az 1711-ig megjelent magyar nyelvű, magyarországi, illetve magyar szerzőktől külföldön megjelent, nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészete, a *Régi magyar könyvtár* I–III. kötete 1879 és 1898 között jelent meg a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában. A III. kötet nyomdai költsége utolsó részletének törlesztésére 1901-ben került sor.¹¹⁰ Az Akadémia I. osztályának keretében működő Irodalomtörténeti bizottság 1907-ben látta elérkezettnek az időt az 1712-től az 1900. év végéig megjelent hazai nyomtatványok, valamint a magyar szerzők külföldön megjelent munkái korszerű, teljes bibliográfiájának elkészíttetésére. Indítványában az szerepel, hogy az Akadémia kérje fel a belügyminisztert, továbbá a vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy a bibliográfia megíratása érdekében a Széchényi Könyvtárban egy szakbizottság jöjjön létre, s

a működése során elkészült bibliográfia kötetei állami költségen adassanak ki. A bizottság javaslatához Ferenczi Zoltán, az Akadémia levelező tagja, az Egyetemi Könyvtár igazgatója a következő kiegészítést indítványozta: „kéressenek föl a nagym. belügy- s vallás- és közoktatásügyi miniszter urak, hogy gondoskodni méltóztassanak arról, hogy a köteles példányok törvény szerinti beszállítása és földolgozása alapján ugyancsak a M. N. Múzeumban készíttessék el évenként a teljes és hiteles magyar bibliographiai pontos jegyzék.” Az Akadémia az 1907. december 16-ai „összes ülésén” mindkét indítványt elfogadta.¹¹¹ A könyvkereskedők egyletének lapja, a *Corvina* tartózkodó örömmel üdvözölte Ferenczi indítványát: „Már most csak az a kérdés, hogy a két minisztérium magáévá teszi-e ezt az irodalmi, kulturális és könyvkereskedelmi szempontból egyaránt rendkívül fontos indítványt.”¹¹²

A minisztériumok reagáltak az Akadémia előterjesztésére, s az ügyben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kikérte a Múzeum véleményét. A Széchényi Könyvtár álláspontját Fejérpataky László, a könyvtár vezetője, 1908. június 5-én fogalmazta meg. Az Akadémia elképzelését három pontban foglalta össze: 1. a magyar irodalom teljes bibliográfiájának elkészíttetése 1712–1900 közötti időszakra vonatkozóan; 2. a bibliográfia folytatása 1901–1910-ig terjedő évekre; „3. kiadtnék egy bibliografiai havi folyóirat, esetleg a Széchényi orsz. könyvtár folyóiratának, a Magyar Könyvszemlének kibővítésével, mely a köteles példányok hivatalos adatai alapján adná évenként a folyó magyar irodalom termékeinek jegyzékét.” Fejérpataky úgy a nemzeti tudományosság, mint a hazai könyvtárügy szempontjából szükségesnek tartotta a „szép terv” végrehajtását. Külföldi példákkal bizonyította, hogy „ily nemzeti bibliografiai munkásság” állami feladatként, és „csakis a M. N. Múzeum Széchényi orsz. könyvtárának igénybevétele mellett és annak keretében oldható meg”. A nagy bibliográfia munkálat megindításának akadályát a helyiség, a személyzet és a pénz hiányában látta, s ez okból a nagyszabású terv végrehajtása, egy magyar bibliografiai iroda felállítása nagy nehézségekbe ütközik. A megoldás a Széchényi Könyvtár helységeinek bővítésével, illetve egy új könyvtáráépület létesítésével lenne kapcsolatba hozható. Támogatta az Akadémia javaslatát arra vonatkozóan, hogy a leendő bibliografiai iroda szervezéséről, a végzendő munka alapelveiről ki kell kérni egy ad hoc szakbizottság véleményét is.¹¹³

A miniszter a 73.283/1909 számú leiratában kért konkrét javaslatot a Múzeumtól az ad hoc bizottság összetételére vonatkozóan. A javaslattevés ismét Fejérpatakyra hárult, aki 1910 decemberében, Szalay Imre múzeumigazgatóhoz címzett javaslatában – visszautalva az ügyre vonatkozó előző évi jelentésére – ismét kiemelte „azokat a nehézségeket, melyek a szép tervnek a m. n. múzeum ezidőszerinti helyiségében és alkalmazottainak munkarejével leendő megvalósítását lehetetlenné teszik”. Ugyanakkor, mivel továbbra is szükségesnek tartotta, hogy a „bibliografiai mű összeállításánál követendő elvek szabatosan megállapíttassanak,” azt javasolta, hogy a szakértői előkészítő bizottságba a budapesti nagy közkönyvtárak, a Széchényi Könyvtár, az Egyetemi Könyvtár, az Akadémia,

valamint a Műegyetem könyvtára, továbbá a Fővárosi Könyvtár mindenkori vezetőit jelöljék ki. Fejérvataky elképzelése szerint az „előkészítő bizottság munkája a program megalkotásával sem szűnnék meg, amennyiben ez volna hivatva a majdan meginduló bibliografiai mű fölött irányítást és ellenőrzést gyakorolni”.¹¹⁴

Nincs nyoma annak, hogy e bizottság megalakult volna. Szabó Ervin, a Fővárosi Könyvtár igazgatója 1911 elején, *Az Irodalom* című folyóiratban megjelent tanulmányában, foglalkozva a hazai bibliográfia szükségességével, említést sem tett arról, hogy egyáltalán létezne az 1712 utáni retrospektív, továbbá a kurrens nemzeti bibliográfia megvalósításának a terve. Meggyőződése viszont, hogy „sehol a világon nem kelne el annyira az olvasóközönség intenzívebb bibliografiai kiszolgálása és iskolázása, mint épen Magyarországon. [...] A jó bibliográfia nem csupán üzleti dolog, reklám alkalom a kiadók és könyvkereskedők számára [...] hanem ennél sokkal több: a szellemi élet és különösen a tudományos munka nélkülözhetetlen segédeszköze.” Bemutatva a pozitív külföldi példákat, arra a következtetésre jut, hogy „egyik legnagyobb hiánya a magyar bibliográfiának, hogy a kurrens irodalmat nem regisztrálja tárgyi szempontból. És ez főként a könyvkereskedők és a kiadók kára. De kára a magyar kultúrának is [...]”¹¹⁵

Bár hazai viszonylatban megrekedni látszott egy korszerű, a tudományos szempontokat is kielégítő kurrens nemzeti könyvészet megvalósításának az ügye, nemzetközi szintű javaslatok továbbra is születtek. A *Magyar Könyvszemle*-ben Áldásy Antal, a Széchényi Könyvtár őre számolt be a Brüsszelben, 1910. augusztus 28–31-e között megrendezett nemzetközi levéltári és könyvtári kongresszusról. Többek között leírta, hogy a könyvtári szakosztályában Paul Otlet, a kötelezpéldány törvényi szabályozásának kérdéséhez nyújtott be egy indítványt. Az indítvány arra vonatkozott, „hogy minden államban történjék intézkedés arra nézve, hogy az újonnan megjelenő nyomdatermékekről lehetőleg teljes jegyzék készüljön. Ez a jegyzék, illetve központi nyilvántartás (enregistrement) bibliografiai célokat, a szerzők jogvédelmét és a könyvtárak érdekeit volna hivatva szolgálni.”¹¹⁶

Hazánkban az Otlet által indítványozott állami intézkedésre nem került sor, s a Széchényi Könyvtár továbbra sem volt önmaga erejéből alkalmas a kötelezpéldányként beérkező, újonnan kinyomtatott könyvek, térképek, vagy zene-művek teljes bibliográfiájának rendszeres közzétételére. Valójában a folyamatos könyvtári feldolgozásra sem volt képes, mert például az 1907 eleje és 1909 vége között eltelt három évben a könyvtár Nyomtatványi osztálya – az apró nyomtatványokat nem számítva – összesen 43 577 db dokumentummal gyarapodott (ebből 35 876 db, vagyis 82% volt a kötelezpéldány) de ezen három év alatt a feldolgozott nyomtatványok száma a gyarapodásnak nem egészen a felét, mindössze 21 277 db dokumentumot tett ki.¹¹⁷

Ebben az időszakban a nyomdaktól kötelezpéldányként beküldött könyvek átlagosan csak a beérkezéstől számított egy év múlva álltak a használók rendelkezésére.

kezésére. A közbeeső idő a következő munkafolyamatokkal telt el: a beérkezett nyomdatermékek átvétele a földszinten, a kötele példányok átvételére kialakított irodában; a beszolgáltatás tényének és időpontjának bejegyzése a törzskönyvbe; ezt követően történt – az aprónyomtatványokat kivéve – a dokumentumoknak a növedéknaplóba való bejegyzése; a köteteknek a növedéknapló számát mutató bélyegzővel való lebélyegzése; az úgynevezett bibliográfiai cédula megírása (ez a művelet 1898 óta része volt az állományba vétel munkafolyamatának, az esetleg kiadásra kerülő kurrens könyvészet anyagának biztosítására). Ezután jutottak a könyvek a könyvtár munkaszobáiba, ahol betűrendbe sorolva kerültek feldolgozásra, ami a Barna Ferdinánd által megtervezett „címlap” (kataloguscédula) rovatának kitöltéséből, szakosztályozásból és a rakatári jelzet megadásából állt, majd szükség szerint következett a könyv bekötése.¹¹⁸

A könyvfeldolgozás lassúságának oka elsősorban a személyzet csekély létszámából adódott. 1908-ban a Nyomtatványi osztályon az egy fő tartós betegsége miatt kilencre apadt munkaerőből három kizárólag a kötelepéldányokkal kapcsolatos ügyekkel foglalkozott. A megmaradó hat munkaerőből egyikük váltakozó sorrendben állandóan felügyelt a nyilvános olvasóteremben, egy másik a kölcsönzéssel, a vásárlásra beküldött könyvek és könyvjegyzékek átvizsgálásával, valamint a vásárlási napló vezetésével volt elfoglalva, egy harmadikat pedig teljesen lekötött a nem kötelepéldányként érkezett anyag növedéknaplójának vezetése, a könyvkötetések intézése és a belső látogatókkal való érintkezés. A valóságban tehát a könyvek feldolgozására mindössze három munkatárs jutott.¹¹⁹

Az eddigiekből kiderül, hogy 1898-tól kezdődően a Széchényi Könyvtár állományába bekerült könyvekről, térképekről és zeneművekről, az állományba vételt követően azonnal leírások készültek a kívánatos kurrens bibliográfia számára! A 8° nagyságú fehér bibliográfiai cédulára a szerző neve, a munka címe, a nyomtatás helye és éve, a nyomdász neve, a könyv nagysága, valamint a kötet- és lapszáma került följegyzésre.¹²⁰ Ám hiába teremtdött volna a kiadvány szerkesztésére anyagi és személyi fedezett, a címléírások csakis egy betűrendes jegyzék készítésére lehettek alkalmasak, mivel a művek tárgyi feldolgozásának késedelmes volta nem tette volna lehetővé a tudományos igényeket kielégítő nemzeti bibliográfia folyamatos közreadását.

A magyar tudományos könyvészet terve

Esztegar László halála után a könyvtár munkatársai közül főként Gulyás Pál¹²¹ írt a *Magyar Könyvszemlé*-ben a bibliográfiai munka körébe tartozó kiadványokról alapos recenziókat, s foglalkozott a katalogizálás különböző kérdéseivel. Elsősorban Hollandiában tett tanulmányútjának tapasztalatait felhasználva hozta nyilvánosságra egy cédularendszerű magyar tudományos bibliográfiára vonatkozó tervzetét.

Gulyás Pál (1881–1963)

Gulyás szerint a bibliográfia jelentőségét, szükségességét és fontosságát „minden szónál ékeesebben bizonyítja azoknak a munkálatoknak szinte beláthatatlan sora, amelyek nagy anyagi és szellemi áldozatok árán törekedtek és törekszenek ma is repertorizálni egy-egy szűkebb vagy tágabb tudománykör irodalmát az érdeklődők vagy továbbkutatók tájékoztatására.” Felfogása szerint a tudományos magyar könyvészet fogalmába nemcsak az önállóan megjelenő eredeti tudományos munkák, hanem a folyóiratokban, évkönyvekben és iskolai értesítőkben megjelenő eredeti tudományos cikkek is beletartoznának. Kizárná a feldolgozásból a napi- és a nem tudományos jellegű hetilapok ismeretterjesztő tárcáit, az ott közölt fordításokat, az alsó- és középfokú tankönyveket, valamint minden szépirodalmi kiadványt és közleményt. Kihagyná a nem tudományos jellegű nyomtat-

ványokat (pl. alispáni jelentések, egyházmegyék, kamarák jegyzőkönyvei, agitációs beszédek stb.). A könyv alakú bibliográfiák általában csak több évi késéssel látnak napvilágot, használatuk körülményes, hosszadalmas és nehézkes, ha például több évre vonatkozó irodalmat keresünk egy évkönyv jellegű bibliográfiából. Az ilyen munkáknak a közkönyvtárakban van a helyük, s „ritkán találnak utat az egyes kutatók dolgozószobájába”. Mindezek a hátrányok kiküszöbölhetőek a cédularendszerű „kiadvánnyal”, aminek teljes tartalmára csak a közintézetek fizetnének elő, míg a magánszemélyeknek elegendő lenne az őket érdeklő tudományág tételeit megrendelni. A bibliográfia egy (ingyenes) példányát a brüsszeli Institut International de Bibliographie-nek kellene átadni, ennek megfelelően a cédulákon szükséges lenne szerepeltetni a brüsszeli intézetnek által továbbfejlesztett tizedes osztályozás megfelelő szakjelzeteit.

A tervezet valójában tehát nem egy kurrens nemzeti általános bibliográfia, hanem egy kurrens nemzeti szakbibliográfia előállítását célozta meg, részben tudományra orientált szétszóró szolgáltatással. Gulyás konkrét javaslatot tett a bibliográfia lehetséges készítőjére is – lényegében felelevenítve az Esztergár László által szorgalmazott magyar bibliográfiai intézet létesítésének ideáját – amikor úgy vélekedett, hogy „az e fajta bibliográfia megvalósítására elsősorban a M. N. Múzeum Országos Széchényi Könyvtára volna hivatott, melynek keretén belül, esetleg a kötelempéldányok átvételére szolgáló irodával kapcsol-

latban, minden nehézség nélkül lehetne létesíteni ezt a könyvészeti osztályt”. Az új osztály felállításához és a bibliográfia előállításához szükséges költségek egy részét a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége adhatná. A munkatársak bérét és az irodai szükségleteket nem számítva, a feltételezett évi ötezer cédula előállítási költsége 13 000 koronába került volna.¹²²

Gulyás tervezetének megszületése erőteljesen jelezte a hazai sajtótermékeket folyamatosan feldolgozó, korszerű módszerek alkalmazásával készülő kurrens bibliográfia hiányát. Hiába történt meg azonban a leendő bibliográfia szükségességének, a várható tudományos előnyöknek a bizonyítása, az előállítására kigondolt „könyvészeti osztály” nem jött létre a Széchényi Könyvtárban. Dahlmann, Friedrich Christoph – Waitz, Georg: *Quellenkunde der deutschen Geschichte* című bibliográfia 1912-ben megjelent nyolcadik kiadásának kapcsán Lukinich Imre történészben joggal okozhatott lehangoltságot a németországi és a hazai viszonyok összevetése: „Nálunk a bibliográfia nem tudomány, a bibliografikus munkának tudományos értéket nem vagyunk hajlandók tulajdonítani, éppen ezért alig vannak bibliografusaink is.”¹²³

Az éves Magyar Könyvészet reformjának sürgetése

A Magyar Könyvkereskedők Egylete által közzétett éves könyvészetet 1913-ban sorozatos támadások érték. A *Magyar Könyvszemle*-ben megjelent egyik recenziójában Gulyás Pál köztudomású tényként említette, hogy az egylet évkönyvében megjelenő bibliográfia mennyire hiányos.¹²⁴ Annak bizonyítására, hogy az éves könyvészet alapja, a *Corvina* tíznaponkénti kurrens bibliográfiája mennyire nem teljes, s így sem a kereskedelem, sem a tudományosság igényeit nem elégíti ki, a *Könyvtári Szemle* – demonstrálás céljából – Pikler Blanka¹²⁵ összeállításában alkalmanként közzétette a *Corvina* bibliográfiájából kimaradt művek leírásait.¹²⁶

Sömjén László a *Corvina* hasábjain emlegette fel azt a kellemetlenséget, amikor a könyvtáros a könyvészetek átnézése után sem talál meg egy keresett kiadványt. A hiányoknak nem a mindenkori szerkesztők az okai, hanem az, hogy a magánkiadók, és a nyomdászok közül kevesen tudnak a *Magyar Könyvészet*-ről, sőt olyan könyvkereskedők is vannak, akik újdonságaikat nem küldik be a szerkesztőségbe. Azt javasolta, hogy kérjék fel a Központi Statisztikai Hivatalt a könyvstatisztika készítésére, a hazánkban megjelent könyvek katalógizálására, „mert lényegében a könyvjegyzék is statisztika, tehát ha más ipari készítmények statisztikáját feldolgoztatja az állam, joggal elvárhatjuk ugyanezt a könyvpiar termékeinél is.” Ez nem lenne nagy áldozat az államtól, hiszen a munkát egy vagy két bibliográfus elvégezhetné, a kiadvány költségei pedig megtérülne az előfizetésekből. A javaslatához csatlakozó szerkesztői megjegyzés (a *Corvina* szerkesztője Wiesner Jakab volt) igazat adott Sömjénnek a hiányokkal kapcsolatban, de véleménye szerint „nem a statisztikai hivatal, hanem elsősorban a Nemzeti Múzeumnak volna kötelessége egy teljes Könyvészet redigá-

lása.” A múzeumi könyvtár azonban – amint arról az egyik tisztviselő korábban tájékoztatta a szerkesztőséget – nem vállalkozhat egy éves könyvészet szerkesztésére „részben helyszűke miatt, részben, mert kicsi a személyzet, annyi a restancia, hogy sohasem képesek a beérkező anyagot idejében feldolgozni. Gyakran évek múlva kerülnek sorra a beérkezett könyvek. Ha a feldolgozás hétről-hétre megtörténhetne, csekély munka volna a bibliographiai folyóirat kérdése.” Wiesner szerint e folyóirat költségeit a Múzeum, illetve az Akadémia könyvtárainak kellene biztosítani: könyvkereskedelem joggal elvárhat az ingyenes kötelepéldányokkal szemben némi ellenszolgálatot is!¹²⁷

A *Corviná*-ban felvetett javaslatához a *Könyvtári Szemlé*-ben jelent meg egy hozzászólás. A Bibliográfus álnévű szerző úgy vélekedett, hogy a nemzeti bibliográfia „elsősorban tudományos feladat, az Akadémia volna rá illetékes, de ha ő nem tudja, vagy nem akarja, akkor állami kötelesség és a Nemzeti Múzeum keretében kell megoldani.” A megoldás lehetőségét az Akadémiában látta, mert nézete szerint „ilyen természetű feladatok megoldását mindig előbb lehet várunk egy par exczellence tudományos célú intézettől, mint mai állapotban az állami Nemzeti Múzeumtól.”¹²⁸

Petrik Géza a *Corviná*-ban reagált a Sömjén-féle tervre: szép, de kivihetetlen teóriának tartotta. Ő azt indítványozta, hogy a könyvkereskedők egyesülete „némi segélylyel az Akadémiától, a Múzeumok és Könyvtárak alapjából, megtalál a nagyobb kiadóktól, [...] állandósíthat valakit megfelelő fizetéssel, a kinek egyéb dolga sem lenne, mint gyűjteni az anyagot és gondoskodni a kötetek rendes megjelenéséről.” Az indítványhoz fűzött megjegyzés szerint Petrik szavai is csak arról győzték meg a szerkesztőséget, „hogy teljes bibliográfiánk csak akkor lesz, ha azt a Nemzeti Múzeum Széchenyi könyvtára állítja össze. [...] minden más megoldás csak theoretikus lehet, mert sohasem fog vezetni egy teljes bibliografia összeállításához. [...] Ismételten hangsúlyozzuk, hogy a Nemzeti Múzeum könyvtárának, mint az ország első könyvtárának az a hivatása, az a kötelessége, hogy gondoskodjék a teljes bibliografiáról.”¹²⁹

A *Könyvtári Szemle*, amikor közzétette a Bibliográfus álnévű szerző hozzászólását, jelezte, hogy az nem fedti teljesen a szerkesztőség álláspontját, s a későbbiekben a lap vissza kíván térni a témára. Valóban, 1913 decemberében Kóhalmi Béla¹³⁰ kétrészes cikkben foglalkozott a magyar nemzeti bibliográfia kérdéseivel. Megállapította, hogy a nyomdatermékek tudományos célokra szolgáló kötelepéldányainak beszolgáltatásáról szóló 1897. évi XLI. törvénycikk életbe léptetése a magyar bibliográfia sorsán semmit sem változtatott. Statisztikai számítások alapján kimutatta, hogy az utóbbi tíz esztendő hazai nyomtatványterméséből – az apró nyomtatványként kezelt kötelepéldányok tömegének részben értékes anyagát nem is számolva – közel kilencvenezer könyv és füzet, a hazai irodalmi termékek négyötöde maradt ki „a magyar irodalomtörténet és magyar kulturtörténet fő forrásművéből, a nemzeti bibliográfiából.” Legfontosabb bibliográfiai feladatnak az „aktuális szükséglet s a nagy közönség érdekeit tartva szem előtt” az újonnan megjelenő kiadványok teljességét minél gyorsabban tar-

talmazó, tudományszakok szerint rendezett kurrens bibliográfia előállítását tartotta. Visszaulva Esztegar László és Gulyás Pál javaslataira, úgy gondolta, hogy a bibliográfia szerkesztésére felállítandó „állami bibliográfiai iroda mellett jutna még szerep egy Bibliográfiai Társaságnak is, a magyar bibliográfiának a multa visszamenőleg való tökéletesítésének s a kurrens bibliográfia kiegészítésének támogatásában s a készülő különlenyomatok és cédulák elterjesztésében.” A kurrens bibliográfia előállításának költségeiből az államnak – számításai szerint – mindössze évi ötezer koronát kellene fedeznie. „És ötezer korona miatt irodalmunk négyötöd része már születésekor megholtnak tekinthető.”¹³¹

Kóhalminak e cikke, kibővített szöveggel, különlenyomatként is megjelent *Nincs nemzeti bibliográfiánk* címmel, s ebben javaslatot is tett a kurrens nemzeti bibliográfiával kapcsolatos legsürgősebb tennivalókra: „Megszerkeszteni a havonként vagy kéthetenként megjelenő kurrens magyar bibliográfiát, vagyis minden friss magyar nyomdatermék jegyzékét gyászjelentések, falragaszok, műsorok, színlapok kivételével, és olcsó pénzen, vagy levélbeli kérésre ingyen is, állami apparátussal mindenkinek a kezébe játszani. Ha nem volna erre a célra tízezer korona, bizonyos ellenérték fejében a Magyar Könyvkereskedők Egylete mindig szívesen vállalkoznék a kiadására. Csak nyissák meg a Nemzeti Múzeum köteles példányainak hétlakkal őrözött raktárát!”¹³²

A kurrens nemzeti bibliográfia 1914-től

A Könyvtári Szemle melléklete: Magyarország Bibliográfiája

1913. évi megindulásakor a *Könyvtári Szemle* felkért egyes személyeket (Gulyás Pált, Ranschburg Viktort, Szabó Ervint és másokat), hogy mondjanak véleményt programjáról. Közülük László Gábor geológus, a Földtani Intézet könyvtárnoka tartotta volna szükségesnek, hogy a folyóiratban „legyen helye [...] a mindenkori könyvrepertoriumnak, de nem a nálunk dívó könyvárjegyzék modorában, hanem szigorú könyvészeti elvek alapján szerkesztve”. A szerkesztőség válaszából kiderül, hogy a folyóirat terjedelme nem tenné lehetővé egy általános könyvrepertorium közlését.¹³³ 1914 januárjától azonban, a korábbi kéthetenkénti megjelenésről a havi periodicitásra áttérve már mód nyílt Steinhofér Károly¹³⁴ szerkesztésében, *Magyarország Bibliográfiája* címmel, *Bibliographia Hungariae* alcímmel egy minden hónap 15-én megjelenő melléklet megjelentetésére, helyébe kívánva lépni ezzel a *Corvina* hiányos bibliográfiájának.¹³⁵ Megfogalmazott célja: „a Magyarországon megjelenő összes irodalmi termékekről pontos és teljes bibliográfiát nyújtani”. Ezt a teljességet a harmadik és negyedik füzetől ígérte a szerkesztő.¹³⁶ Az egyes számokban szöveges, értékelő áttekintést kapunk az időszak legfontosabb kiadványairól (az első két számban

még pótlásokat közöl Pikler Blankától az 1913. évi *Magyar Könyvészet*-hez), majd ezt követi a tényleges bibliográfiai rész. A tételek elrendezése a Dewey-féle tizedes osztályozás alapján történt. A bibliográfia elején feltüntetésre került a szakrendszer tíz főosztálya, továbbá a rövidítések feloldása. A két hasámban szedett, szakcsoportok szerint rendezett tételeket egy betűrendes név- és tárgymutató követi. Ebben a szerzők, hiányukban a címek találhatóak, s köztük vannak sorolva a szakcsoportok megnevezései. A hivatkozás az oldal-számra történik, mely a szakcsoportok megnevezése esetében kiegészül a szakjelzettel.

Az első szám megjelenését követően Ferenczi Zoltán írt értékelő sorokat a *Könyvtári Szemle* mellékletéről. Felhívta a figyelmet a programban megfogalmazott célok és a közölt bibliográfiai anyag ellentmondására: a *Magyarország Bibliográfiája* a hazai nyomtatványok teljességét ígérte, de mégis mellőzte a hazai nem magyar nyelvű kiadványokat, továbbá sem térképet, sem zeneművet nem közölt. Meggyőződése, hogy a kurrens nemzeti általános bibliográfiát csak a kormány támogatásával lehet elérni „mert a hazai bibliográfia e teljességét a köteles példányok beszédése nemcsak lehetővé teszi, hanem egyszersmind követeli is”.¹³⁷

A kívánt teljességet a *Könyvtári Szemle* mellékletének megközelíteni sem állt módjában. A 2. számban a bibliográfiai rész szerkesztői elnézést kértek a címleírások különbözősége miatt. Okául az adatoknak különböző forrásokból való beszerzését jelölték meg. (A különbözőség a terjedelem és a méret adatainak elhelyezésében nyilvánult meg.) A 3. számtól a szerkesztői tisztet Steinhoffer Károlytól Pikler Blanka vette át, aki egységes leírási formát alkalmazott.

Példa a 3. számból:

Grew, E. S. A modern geológia. Ford. Ballenegger Róbert.
Bp.: Franklin 1914. 271 o. 25 kép. 8-r. (Ismeretterjesztő
kvt.) Kötve 8.–

A *Magyarország Bibliográfiája* bibliográfia-módszertani választóvonal a hazai kurrens nemzeti bibliográfia történetében, ugyanis először fordult elő a művek tárgy szerinti elsődleges megközelítése.

Haraszi Károly, a Corvina június 20-i számában megjelent írásában úgy gondolta, hogy a kurrens bibliográfia hiánytalanságát úgy lehetne elérni, ha a kötelespéldányokról szóló törvény kiegészülne azzal, hogy egy további példányt csakis a bibliográfia céljából kellene beszolgáltatni. Véleménye szerint a *Könyvtári Szemle*, ha valóban teljes magyar bibliográfiát akar adni, akkor nagyon nehéz feladatra vállalkozott, amennyiben csak a saját erejére kíván támaszkodni.¹³⁸

Haraszi, cikkének megírásakor még nem tudhatta, hogy Kőhalmi Bélának, a *Könyvtári Szemle* szerkesztőjének sikerült engedélyt kapni Buday Lászlótól, a Központi Statisztikai Hivatal igazgatójától a hivatal könyvtárába beérkező kötelespéldányok átnézésére és feldolgozására. Igazolva látszódott az, hogy lehet jobb és teljesebb kurrens bibliográfiát készíteni az addigi éves könyvkereskedői

könyvészeteknél. A Magyar Könyvkereskedők Egylete elnöksége – nem csupán üzleti szempontból, hanem az „idestova négy évtizedes bibliográfiájához fűződő kulturális érdekek” miatt is – megbízta Kóhalmi Bélát és Pikler Blankát, hogy 1914. július 1-jétől, a Központi Statisztikai Hivatal, valamint a Városi Nyilvános Könyvtár támogatásával, legyenek szerkesztői az egylet tíznapos, hónapos és éves könyvészetének.¹³⁹ E megbízatással megszűnt a *Könyvtári Szemle* bibliográfiai mellékletének, a *Magyarország Bibliográfiájá*-nak a létjogosultsága: a június 15-i, 6. szám jelent meg utolsóként.¹⁴⁰

A Corvina és a Magyar Könyvészet

Kóhalmi Bélának és Pikler Blankának tehát a Sömjén László által felvetett ötletből kiindulva sikerült 1914-ben megteremtenie a kurrens nemzeti bibliográfia dokumentumbázisát. Bár a Statisztikai Hivatal könyvtára nem kapta meg a szépirodalmi műveket, azokról viszonylag könnyű volt tudomást szerezni a sajtóban megjelent közleményekből, és a *Corvina* továbbra is kérte az egylet minden tagját, hogy új kiadványaik egy-egy példányát juttassák el a könyvészet szerkesztőihez. Kóhalmi, a felkérést követően közzétette könyvészeti programját, melyben egyebek mellett kitért arra is, hogy más európai nemzetek kurrens bibliográfiái „hivatalos apparátussal készülnek már. Semmi kétség az iránt, hogy ezt a feladatot előbb-utóbb a Nemzeti Múzeum könyvtára fogja elvégezni, ha be fog bizonyosodni az, a mit hiszek, hogy az eddig készült könyvkereskedelmi bibliográfiából valódi értékek százai hiányoztak.” Kóhalmi úgy gondolta, hogy sikerült a „tökéletes magyar bibliográfia alapját” megvetnie. Tervei szerint a *Corvina* tíznaponkénti újdonságrovata marad a kiadók szerinti sorrendben, a *Magyar Könyvészet* című havi melléklet szerzői betűrendes formája kiegészül egy betűrendes tárgymutatóval, az éves könyvészet pedig továbbra is az évkönyv részeként jelenik majd meg. A program távlatilag a teljességet ígérte: „Három nagy hibája volt az eddig volt kurrens magyar bibliográfiának: hiányos volt, nem regisztrálta tárgyi szempontból a könyveket és nem vett tudomást a nem magyar könyvekről. Az első két hiányon immár segítettünk, a harmadik hiány kiküszöböléséért pedig mindent el fogunk követni.”¹⁴¹

A *Corvina* július 10-ei számában az Újonnan megjelent magyar könyvek rovatát már az új szerkesztők állították össze. Új jeleket vezettek be, részben figyelembe véve az Institut International de Bibliographie által, a modern nyomtatványok könyvészeti leírására kidolgozott szabályokat.¹⁴² A [] (szögletes zárójel) azt jelentette, hogy a szerző neve nem szerepelt a címlapon, a ! (felkiáltójel) pedig azt, hogy a könyv nem került a szerkesztők kezébe. (A felkiáltójel 1916. január 20-ától elmaradt; a lapokból, vagy hallomás útján értesült könyvek a Hiányos könyvcímek csoportban kerültek közlésre.)

A havi *Magyar Könyvészet* átalakult negyedévi mellékletté, a tételek és az utalók elrendezése a Gulyás Pál szerint is gyors és áttekinthető tájékozódást lehetővé tevő „szótárrendszer”¹⁴³ (szótárkatalógus) alapján történt: a szerzők,

szerző hiányában a címek, a tárgyszók és a szépirodalmi művek címei egységes betűrendet képeznek. Kőhalmi, 1918 augusztusában indítványt tett a rendszer átalakítására. Azt javasolta, hogy a háromhavi könyvészet csak a szerzők betűrendjében közölje a tételeket, de azok viszont kapjanak sorszámot. A jegyzékhez tartozzék egy szakmutató, amely a tételek sorszámaira hivatkozna.¹⁴⁴ Megvalósítására már nem kerülhetett sor. (A tételek sorszámmal való ellátása – javaslat formájában – már Márki Sándor *Irodalmi Értesítő*-jében is felmerült.)

Az 1914–1917. évi nyomtatványokat magukba foglaló éves *Magyar Könyvészet*-ek a *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve* részeként jelentek meg, hasonlóan a korábbi évekhez. A két szerkesztő, Kőhalmi és Pikler eltértek a porosz instrukció szerinti leírásoktól: a szerző nélküli könyvcímeket az eredeti és természetes alakjukban közölték. A bibliográfia beosztása lényegében nem változott, viszont jelentősen módosult a betűrendes rész azzal, hogy a szerkesztők a negyedéves könyvészetnél alkalmazott, módszertani szempontból korszerű szótár-katalógus rendszerét alkalmazták. A tematikai, földrajzi, testületi tárgyszavaknál megtalálható a vonatkozó tételek szerzőire vagy címekre való utalás, s ezáltal megvalósult a műveknek (Szabó Ervin által is igényelt) egyedi tartalma szerinti visszakereshetősége. A sorozatba tartozó művek a sorozat címe alatt lettek összegyűjtve, a szerzőkről, vagy szükség szerint a címekről a betűrend megfelelő helyén utalás történik. Szintén utaló található a művek társszerzőiről, közreműködőiről.

Az éves könyvészetek a dokumentumtípusok igen változatos képét mutatják. A „hagyományos” könyveken kívül a tankönyvek, naptárak, térképek, egykét egyházi névtár, néhány kotta mellett viszonylag sok hivatalos nyomtatvány és különlenyomat található. Alkalmanként rábukkanhatunk latin, német vagy például román nyelvű kiadványra is. Fellelhetőek 1901-es, 1906-os, 1909-es stb. évjelzésű, sőt é. n. (év nélkül) jelzésű tételek is, de nincs jelezve az esetleges borítékkiadás vagy az új lenyomat, illetve az új kiadás ténye.

A szerkesztők nyíltan beismerik, hogy a könyvészet a magyar nyelvű nyomtatványok megközelítő teljességét sem tartalmazza, mivel „egy első sorban könyvkereskedelem célját szolgáló könyvjegyzék nem rendelheti alá a kereskedelmi érdekeket a tudományosnak. [...] Sok címet hagyunk ki magunk.”¹⁴⁵ Hiányosan kerültek felvételre azon művek, melyek adatai csak az újságok közleményeiből váltak ismerté. Véleményük szerint „a könyvészet teljessége csak egyféleképp érhető el, ha a Nemzeti Múzeum nyomtatványi osztályával kapcsolatosan társadalmi szervek s elsősorban természetesen a Magyar Könyvkereskedők Egyesületének bevonásával készülne az állami könyvészet.”¹⁴⁶ Valóban ez lehetett volna az egyedüli járható út, hiszen amíg a *Magyar Könyvészet* 1914. évre vonatkozóan 1928 könyvcímet sorolt fel, addig a Széchényi Könyvtárba ugyanabban az évben – az aprónyomtatványokat nem számítva – 12 197 db kötelespéldány érkezett be!¹⁴⁷

Az 1918-ban megjelent 1917-es tárgyévi könyvészet volt a dualizmus korszakának utolsóként megjelent éves kurrens kereskedelmi általános bibliográfiája.

A Magyar Bibliográfiai Intézet koncepciója

Gulyás Pál, aki 1916-tól már a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének másodelőadója volt, *Könyvtári problémák* című, 1917-ben megjelent munkájának harmadik, Egyetemes repertoriumok című fejezetében egy olyan iroda megszervezését javasolta, melynek a következő feladatai lennének: 1. Elkészítené és gondozná hazánk húsz legnagyobb közkönyvtárának betűrendes központi katalógusát; 2. Ebből lelőhely-tájékoztatót nyújtana a kutatóknak; 3. Megcsinálná a központi katalógus tárgymutatóját; 4. Közreadná a központi katalógus anyaga alapján a retrospektív nemzeti bibliográfiákból hiányzó művek jegyzékét; 5. Szerkesztené és kinyomatná a hazai folyóiratok általános repertóriumát; 6. „Kiadná a hazai sajtótermékek teljes évi bibliográfiáját.”

Gulyásnak konkrét elképzelése is volt az előbbieken felsorolt tevékenységet folytató szervezetről: „Az irodát, melyet legtalálébban Magyar Bibliográfiai Intézetnek lehetne elnevezni, önálló osztálynak képzelem a M. N. Múzeum keretében, melynek élén egy osztályigazgató állana.” Ez a koncepció – anélkül, hogy utalna rá – Esztegár Lászlónak, a századforduló időszakában felvetett gondolatát elevenítette föl, kiegészítve egy központi katalógus létrehozásával és működtetésével. Mivel Gulyás már nem a Nemzeti Múzeum alkalmazottja volt, az állami felügyelet szintjéről megtehetette, hogy a Széchényi Könyvtárat nevezze meg az általa javasolt intézet leendő helyeként, megfelelő érvekkel alátámasztva annak fontosságát: „A Bibliográfiai Intézet megvalósítása s az itt vázolt egyetemes jegyzékek megteremtése és kiadványok megindítása rendkívüli mértékben emelné könyvtáraink teljesítőképességét és megkönnyítené a tudományos kutatást.”¹⁴⁸

Gulyás koncepciójával kapcsolatban a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa 1918 elején átiratot intézett a Nemzeti Múzeum igazgatójához, Fejérpataky Lászlóhoz, a javaslatok megfontolását kérve. Az elképzelésekre Melich János, a Széchényi Könyvtár nyomtatványi osztályának igazgatója adott, március 25-ei keltezéssel szakvéleményt. A kurrens nemzeti bibliográfia előállításával kapcsolatban visszautalt Fejérpatakynek, a könyvtár vezetőjeként 1908-ban, az Akadémia javaslata nyomán készített szakvéleményére, amelyben az OSZK által is szükségesnek tartott könyvészeti munkálatok megkezdésének akkori lehetőségét a megfelelő helyiség, személyzet és pénz biztosításában látta. Ezek a feltételek 1918-ban is hiányoztak. Melich arra kérte felettesét, hogy a jelenlegi átirat alkalmából a nemzeti bibliográfiára vonatkozóan tegyen a vallás- és közoktatásügyi miniszternek előterjesztést „az Orsz. Széchényi-könyvtár által többször inaugurált, a M. T. Akadémiától is javasolt magyarországi és magyar szerzők nyomtatványainak tudományos bibliográfiája munkálatainak megszervezésére [...] Ezeket a munkálatokat csakis az Orsz. Széchényi-könyvtár kebelében a köteles példányok átvételére rendezett helyiség kibővítésével kapcsolatban lehet megoldani.”¹⁴⁹

A javaslatok megvalósítására, a tudományos munka igényeinek megfelelő kurrens nemzeti bibliográfia megteremtésére a Széchényi Könyvtár keretein belül, a feltételek hiányában – ugyanúgy mint tíz évvel ezelőtt – ezúttal sem került sor.

Összegezés

A dualizmus több mint fél évszázadát áttekintve azt kell megállapítanunk, hogy a Nemzeti Múzeum szervezetében működő Széchényi Könyvtár csak viszonylag rövid ideig volt képes megvalósítani a könyvek, térképek és zeneművek kurrens nemzeti általános bibliográfiájának elkészítését és közreadását. Az, hogy ez a feladat az intézmény kötelezettsége, a könyvtár vezetését 1875-ben átvevő Fraknói Vilmos fogalmazta meg elsőként, s az ő kezdeményezésére valósult meg 16 éven keresztül – 1876-tól a *Magyar Könyv-Szemlé*-ben, 1878-tól pedig a folyóirat *Magyarországi Könyvészet* című mellékletében – a Magyarországon megjelent könyvek, térképek és zeneművek, illetve a magyar vonatkozású külföldi munkák leírásait tartalmazó kurrens nemzeti bibliográfia Tipray Tivadár, valamint Horváth Ignác szerkesztésében. Fraknói utódai is magukénak vallották azt az elvet, hogy a tudományos igényeknek megfelelő, a lehetséges teljességet megközelítő kurrens könyvészet csakis a Széchényi Könyvtár keretében, a kötelespéldány-szolgáltatásra támaszkodva valósítható meg. Adataink vannak arról, hogy a kötelespéldányokról szóló, 1897. évi XLI. t.-c. hatályba lépését követően, Fejérpataky László utasítására megkezdődött és hosszú évekig folyt a bibliográfiai cédulák készítése egy tervezett, de meg nem valósult kurrens könyvészet számára.

A tudományos körök azonban hiába fogalmazták meg korszakunkban többször is a nemzet kulturális igényeként a korszerű kurrens nemzeti bibliográfia szükséges voltát, a dualizmus kori kulturális kormányzat nem biztosította a Széchényi Könyvtár számára az előállításhoz és közreadáshoz nélkülözhetetlen helyiséget, személyzetet és pénzt. Nem tudott létrejönni a bibliográfiai munkálatokat támogató és összehangoló Magyar Bibliográfiai Társaság, továbbá az Esztegár László, illetve Gulyás Pál által szorgalmazott Magyar Bibliográfiai Intézet sem, amelynek feladatkörébe tartozott volna a kurrens nemzeti bibliográfia gondozása is. A korszak nagyobbik hányadában az újonnan megjelenő irodalomra irányuló tájékoztatást – a teljesség vonatkozásában korlátozott formában – a szakfolyóiratok bibliográfiai rovatai, illetve a könyvkereskedői kurrens könyvészetek látták el, gyakorta meg nem valósítható nemzeti bibliográfiai célokat tűzve ki maguk elé.

Bár a kurrens nemzeti bibliográfia dualizmus kori története a könyvek, térképek és zeneművek vonatkozásában nem mutatott fel huzamosabb ideig

fennálló, bibliográfia-módszertani szempontból kiemelkedő teljesítményt, a kurrens nemzeti könyvészeti célokat maguk elé kitűző vállalkozások, a kurrens nemzeti bibliográfia érdekeit is programjukba foglaló kezdeményezések és törekvések értékesíthető tapasztalatokat biztosítottak a következő korok kurrens bibliográfiai munkálatai számára.

JEGYZETEK

1. Lónyay Menyhért: *Közügyeinkről*. Bp. 1873. p. 1. (Idézi: *Magyarország története tíz kötetben*. Szerk. biz. vez. Pach Zsigmond Pál. 6. Magyarország története. 1848–1890. Főszerk. Kovács Endre. 2. köt. Bp. : Akad. K., 1979.)
2. Szentmihályi János: *A magyar és a magyar vonatkozású irodalom regisztrálásának, a nemzeti bibliográfia kialakulásának indítékai*. Kandidátusi értekezés. Magyar Tudományos Akadémia. Bp. 1973. fol. 35–36. Gépírat.
3. Berlász Jenő: *Az Országos Széchényi Könyvtár története*. 1802–1867. Bp. : OSZK, 1981. p. 46.
4. Somkuti Gabriella: *Széchényi Ferenc nemzeti könyvgyűjteménye*. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1970–1971*. Fel. szerk. Németh Mária. Bp. 1973. p. 175–199.
5. Berlász i. m. (3. jegyz.) p. 472–473.
6. Farkas László: *A Nemzeti Múzeum „államosítása” Eötvös József minisztersége idején*. In: *Magyar Könyvszemle*, 1971. p. 296–309. (Idézet részlet a körrendelet szövegéből: p. 304–305.)
7. Szász Károly: *Közkönyvtáraink s az egy országos könyvtár*. Bp. 1871. p. 10.
8. Somkuti Gabriella: *Az Országos Széchényi Könyvtár újjászervezése 1867–1875. A müncheni szakrendszert bevezetése*. In: *Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1986–1990*. Fel. szerk. Kovács Ilona. Bp. 1994. p. 221–276.
9. A nemzeti bibliográfiai program megfogalmazásának hiánya miatt nem foglalkozunk Pfeifer Ferdinánd nemzeti könyvkereskedése által 1857–1858 között kiadott *Magyar Könyvszemle Közönlöny*, valamint Osterlamm Károly könyvkereskedése által 1860–1861 között megjelent *Magyar Irodalmi Közönlöny* című, pesti könyvészeti szaklapokkal.
10. *Kérelem!* In: *Magyar Könyvészet*, 1855. 1. sz. p. 16.
11. Turányi Kornél: *A Magyar Könyvészet programja*. In: *Magyar Könyvszemle*, 1966. p. 49–50.
12. *Az 1849–1857-ik évi magyar könyvészet. Ez időszakban megjelent irodalmi művek cím és árjegyzéke*. Tudományos szaksorozattal kiadja Demjén József. Pest, 1862. XXXIX, 223, 80 p. – Demjén József könyvkereskedő volt. Meghalt Budapesten, 1908. okt. 4-én. – Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 2. köt. Bp. 1893. col. 775.; Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái*. Új sor. 5. köt. Bp. 1943. col. 531.
13. Varga Sándor: *A Magyar Könyvkereskedők Egyletének alapítása*. Bp. 1980. p. 56.
14. Varga Sándor: *A „Petrik 1860–1875” kiadástörténete*. In: *Magyar Könyvszemle*, 1987. p. 19–31. (A vonatkozó rész: p. 20.)
15. Sennovitz Adolf: *A „Csak Szorosan” Budapesti Könyvkereskedő-Segédék Egyesületének története*. Bp. 1898. p. 59.
16. Demjén József kiadóként és szerkesztőként jegyzi 1867. márc. 14-én az *Irodalmi Értesítő* első számát, így tehát nem valósult meg az a szándék – amiről Szinnyei József számolt be 1867. jan. 16-í, Eötvös Lajoshoz írt levelében – miszerint Aigner Lajos kíván Pesten, Demjén cége alatt egy könyvészeti szakközönlényt megindítani. – Kozocsa Sándor: *Adatok id. Szinnyei József életéhez [1830–1913]*. In: *Magyar Könyvszemle*, 1964. p. 66–70.
17. *Irodalmi Értesítő*, 1867. 1. sz. p. 16.
18. Uo. 2. sz. p. 32.
19. *Magyar Könyvészet*, 1869. 1. sz. p. 1.
20. Aigner (írói nevén Abafi) Lajos (Nagyjécsa 1840. febr. 11. – Bp. 1909. jún. 19.) könyvkereskedő, -kiadó, entomológus. – Moenich Károly – Vutkovich Sándor: *Magyar írók névtára*. Pozsony, 1876. p.

- 428.; Szinnyei József i. m. (12. jegyz.) 1. köt. Bp. 1891. col. 10–12.; Gulyás Pál i. m. (12. jegyz.) 1. köt. Bp. 1939. col. 298–300.; Varga Sándor i. m. (13. jegyz.) p. 93–97.
21. *Magyar Könyvészet*, 1869. 11–12. sz. p. 1.
22. Márki Sándor (Kétegyháza, 1853. márc. 27. – Gödöllő, 1925. júl. 1.) történetíró, egyetemi tanár. – *Magyar életrajzi lexikon*. Főszerk. Kenyeres Ágnes. 2. köt. Bp. : Akad. K., 1969. p. 147–148.; Szinnyei József i. m. (12. jegyz.) 8. köt. 1902. col. 613–630.
23. *Észrevételek*. In: *Irodalmi Értesítő*, 1875. 5. sz. p. 73–75.
24. Fraknói Vilmos: *Jelenés a M. N. Múzeum könyvtárának állapotáról és gyarapodásáról 1874–6-ban*. In: *Magyar Könyv-Szemle*, 1876. p. 221–228.
25. *Észrevételek*. In: *Irodalmi Értesítő*, 1875. 5. sz. p. 73–75.
26. Fraknói i. m. (24. jegyz.)
27. Somkuti Gabriella: *Fraknói Vilmos a Széchényi Könyvtár élén*. In: *OSZK Híradó*, 1991. 9–10. sz. p. 23–28.
28. OSZK Irattár 30/1875.
29. Uo. 31/1875.
30. *Kulturális kisenciklopédia*. Főszerk. Kenyeres Ágnes. [Bp.] : Kossuth, 1986. p. 55.
31. Típray Tivadar (Buda, 1846. okt. 29. – Bp. 1880. dec. 9.) A budai főgimnázium befejezése után a pesti egyetemen végezte történeti és irodalomtörténeti tanulmányait. 1869-től napidíjasként részt vett a Széchényi Könyvtár rendezésében, 1871 novemberétől könyvtári segéd. Mátray nyugdíjba menetele után 1875. márc. 8-tól Fraknói kinevezéséig őt bízták meg az olvasóterem felügyeletével s a könyvtár központi teendőinek ellátásával. 1875. máj. 6-tól segédőr, munkaköre a kötelezpéldányokra, a könyvárusi küldeményekre és a könyvköttetésre terjedt ki. Nekrológrója szerint „adminisztratív teendőkkel bízták meg, s ő ezen a téren kitűnő könyvtárnokká képezte magát. Egész ambícióval hozzá látott a bibliographiai tanulmányokhoz s a könyvtártani és könyvtárismeri irodalomban is a szakférfiak közé számított.” 457 kötetből és 163 röpiratból (valószínűleg fűzött kiadvány) álló magánkönyvtárában mindazok az irodalomtörténeti, bibliográfiai, könyv- és könyvtártani munkák is megtalálhatóak, amelyek hivatása gyakorlásához szükségesek voltak. Csontos János jelentése szerint „a legsanyarúbb körülmények között hunyt el”. A temetés és az ápolás költségeit a könyvtár a minisztérium által kiutalt 300 forintból fedezte. – Születési helye és dátuma: OSZK Kézirattár. Típray Tivadar levele Kertbeny Károlyhoz. 1878. febr. 3.; OSZK Irattár 21/1875, 75/1876, 37a/1881.; *Típray Tivadar emléke*. In: *Magyar Könyv-Szemle*, 1880. p. 372–376.; Szinnyei József i. m. (12. jegyz.) 14. köt. Bp. 1914. col. 188–189.; Halálórási dátuma Szinnyei József szerint. Más forrás tévesen december 11-ét közli: [Schönherr Gyula] Sch. Gy.: *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának tisztviselői 1808-tól 1896-ig*. In: *Magyar Könyvszemle*, 1896. p. 396–398.
32. Horváth Ignác (Tata, 1851. jan. 21. – Bp. 1911. aug. 17.) 1876 szeptemberétől volt a Széchényi Könyvtár napidíjas gyakornoka, közben 1879–81-ben az egyetem bölcsészkarának hallgatója. 1882. máj. 27-től kinevezett könyvtári írnok, 1886. okt. 16-tól segédőr, ellátva a nyomtatványok katalógizálásának munkakörét, 1898-tól múzeumi őrként a kötelezpéldányokkal foglalkozó iroda vezetője. A Magyarországi Könyvészetben kívül ő állította össze a Hazai hírlapirodalom 1901–1909. éveire vonatkozó jegyzékekben a folyóiratokra vonatkozó részt. 1910-ben igazgatói kinevezésben részesült. A *Magyar Könyvszemle* e szavakkal méltatta munkásságát: „A munkaszerető tisztviselő mintaképe volt, ki fáradhatatlan buzgalommal, jeles gyakorlati ismeretekről tanúskodva s a legszigorúbb pontossággal töltötte be a számára kijelölt ügykört.” – OSZK Irattár 106/1882., 77/1889.; Szinnyei József i. m. (12. jegyz.) 4. köt. Bp. 1896. col. 1208–1209.; *Horváth Ignác*. In: *Magyar Könyvszemle*, 1911. p. 280–281.; Gulyás Pál i. m. (12. jegyz.) 14. köt. Bp. 1993. col. 347.
33. Majláth Béla 1879–1893 között volt a Széchényi Könyvtár őre. – *Majláth Béla. 1831–1900*. In: *Magyar Könyvszemle*, 1900. p. 220.
34. OSZK Irattár 97/1885.
35. Farkas László: *Szervezeti, ügyrendi és olvasószolgálati szabályzatok a kiegyezéstől az első világháború végéig 1867–1918*. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1970–1971. Fel. szerk. Németh Mária. Bp. 1973. p. 271–297.
36. *Magyar Könyv-Szemle*, 1877. p. 394.
37. Tóth András: *A kötelezpéldányszolgáltatás története Magyarországon*. Bp. 1964. p. 18.
38. Fraknói i. m. (24. jegyz.)

39. Jelenítés a Magy. Nemz. Múzeum könyvtárának állapotáról és gyarapodásáról 1876/7-ben. In: *Magyar Könyv-Szemle*, 1877. p. 320–323.
40. A Nemzeti Múzeum ügyeinek megvizsgálására kiküldött országos bizottság jelentése. [Összeáll.] Radvánszky Béla. In: *Magyar Könyv-Szemle*, 1881. p. 31–63. (Idézett rész: p. 42.)
41. Majláth Béla: *Jelenítés a N. Múzeum könyvtárának állapotáról 1883–4-ben*. In: *Magyar Könyv-Szemle*, 1884. p. 143–156.; Majláth Béla: *Jelenítés a N. Múzeum könyvtárának állapotáról 1884–5-ben*. In: *Magyar Könyv-Szemle*, 1885. p. 169–181.
42. Csontos János: *Jelenítés a N. Múzeum könyvtárának állapotáról 1885–86-ban*. In: *Magyar Könyv-Szemle*, 1886. p. 186–204.
43. *Magyarországi Könyvészet 1890*. Melléklet a „Magyar Könyv-Szemlé”-hez. Összeáll. Horváth Ignác. Bp. 1891. A címlapot követő számozatlan fol.
44. Barna Ferdinánd: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi [sic!] Országos Könyvtárának rendezéséről*. In: *Magyar Könyv-Szemle*, 1876. p. 127–134., 173–183.
45. Egy múzeumba bekerült nemzeti dokumentum feldolgozásakor minden olyan adatra ki lehetett volna térni, amelyből a nemzeti könyvtár katalógusát, illetve a nemzeti bibliográfiát használó, azonnal teljes körű képet nyerhet a dokumentum keletkezéséről. A kiadót és az előállító nyomdát egyidejűleg tartalmazó leírás nagymértékben szolgálhatta volna az utókor kiadó- és nyomdatörténeti kutatásait.
46. A Kimutatásban alkalmazott szakrendszert Gulyás Pál meg sem említi (talán tapintatból?) a hazai bibliográfiai szakrendszerek között: Gulyás Pál: *Bibliográfiai rendszerek*. 2. In: *Magyar Könyvszemle*, 1909. p. 23–43.
47. Varga Sándor i. m. (14. jegyz.)
48. 1. füzet. In: *Magyarországi Könyvészet*. 1880. p. XXVI–XXVII.; 2. füzet. Uo. p. XC.; 3. füzet. In: *Magyarországi Könyvészet*. 1881. p. XXXI.; A 4. füzet nem található; 5. füzet. In: *Magyarországi Könyvészet*. 1884. p. XLI.; 6. füzet. In: *Magyarországi Könyvészet*. 1885. p. XXXVIII.
49. Dán Róbert: *A magyarországi hebraica bibliográfiái*. In: *Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve*. 1961–1962. Bp. 1963. p. 365–370. (Idézet szöveg: p. 365.)
50. A „Magyar Könyv-Szemle” ... In: *Magyar Könyv-Szemle*, 1883. p. 228.
51. Csontos i. m. (42. jegyz.).
52. OSZK Irattár 175/1894.
53. Majláth Béla: *Jelenítés a N. Múzeum könyvtárának állapotáról 1884–5-ben*. i. m. (41. jegyz.)
54. *Olvasóinkhoz*. In: *Magyar Könyv-Szemle*, 1887. p. 344.
55. Pálvolgyi Endre: *A Csontos János elleni fegyelmi vizsgálat és annak politikai háttere*. In: *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*. 2. 1964. Szerk. Mátrai László, Tóth András, Vértesy Miklós. Bp. : Tankvk., 1964. p. 163–192.
56. OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 1812. Schönherr Gyula hivatalos iratai 347–374.
57. Uo.
58. Schönherr Gyula: *A Magyar Könyv-Szemle új folyama*. In: *Magyar Könyv-Szemle*, 1892/93. p. 376–377.
59. A *Corvina* szerkesztője 1878–1894 között Aigner Lajos, őt Petrik Géza követte, akinek utóda 1905-től Wiesner Jakab.
60. *A Magyar Könyvkereskedők Egylete 1878. október hó 3-án tartott választmányi ülésének jegyzőkönyve*. In: *Corvina*, 1878. 4. sz. p. 27–28.
61. *Magyar Könyvészet 1879-re*. In: *Corvina*, 1878. 7. sz. p. 57.
62. *A Magyar Könyvkereskedők Egylete 1879. aug. 21-én ... tartott közgyűlésének jegyzőkönyve*. Folytatás. In: *Corvina*, 1897. 21. sz. p. 81–84.
63. Varga Sándor i. m. (13. jegyz.) p. 71.
64. *Ungarische Bibliographie*. In: *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz*, 1877. Nr. 3. p. 21–22.
65. A „Magyar Könyvészet 1876-ban” ... In: *Magyar Könyv-Szemle*, 1877. p. 144.
66. Bereghy József: *Szakirodalom*. 1. In: *Corvina*. 1891. p. 38.
67. *Egyleti czímtár*. In: *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve*. 6. évf. Szerk. Glück Soma. Bp. 1896. p. 263.
68. *Egyleti czímtár*. In: *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve*. 9. évf. Szerk. Glück Soma. Bp. 1899. p. 285.
69. Petrik Géza: *A t. zeneműkiadó urakhoz!* In: *Corvina*, 1904. 16. sz. p. 95.
70. Zeidler Rezső: *Magyar zenemű-bibliográfia*. In: *Corvina*, 1907. 27. sz. p. 150.
71. *Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egyletének 1907. évi november hó 10-én tartott közgyűléséről*. In: *Corvina*, 1907. 32. sz. p. 185–193. – *Újjonnan megjelenő zeneművek*. In: *Corvina*, 1908. 6. sz. p. 36–37.

72. Pogány György: *A magyar zenei bibliográfia kialakulása. Történeti vázlat.* In: *Könyvtáros*, 1985. 8. sz. p. 486–491.
73. Dézsi Lajos: *Glück Soma, Magyar Könyvészet 1894. Budapest. Kiadja a »Magyar Könyvkereskedők Egylete« 1895. LVII+284 l.* In: *Magyar Könyv-Szemle*, 1895. p. 280.
74. Barcza Imre: *Magyar Könyvészet 1895. Szerkesztette: Glück Soma. Budapest, 1896. Kiadja a Magyar Könyvkereskedők Egylete.* In: *Magyar Könyvszemle*, 1897. p. 98–99.
75. Az éves *Magyar Könyvészet* szerkesztői 1914-ig: Makáry Gerő (1876–1878., 1881–1882.); Aigner Károly (1879.); Aigner Lajos (1880.); Koczányi Béla és Zunft Antal (1883–1884.); Zunft Antal (1885–1886.); Bereghi József (1887–1888.); Glück Soma (1889–1899.); Rényi Károly (1900–1907.); Steinhofér Károly (1908–1913.).
76. Csontos János: *Az antwerpeni bibliographiai congressus.* In: *Magyar Könyv-Szemle*, 1890. p. 304–339. – Ismereteim szerint a „nemzeti bibliográfia”, mint magyar nyelvű szakkifejezés, e közleményben íródik le elsőként.
77. Ferenczi Zoltán: *Modern könyvtárak szervezéséről.* In: *Magyar Könyv-Szemle*, 1894. p. 222–243. Idézett részlet: p. 236.
78. Jankovich Béla: *Magyar Nemzeti Könyvtár.* In: *Magyar Könyv-Szemle*, 1895. p. 1–20. Idézett részlet: p. 20.
79. Szabadné Szegő Judit: *A könyvtáriügyi állami támogatása a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium költségvetései tükrében.* In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1978. Fel. szerk. Németh Mária. Bp. 1980. p. 123–173. Idézett részlet: p. 158.
80. *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára. 1802–1895. Hivatalos adatok az utolsó évről a vallás- és közoktatásügyi miniszter ezredévi nagy jelentése számára.* In: *Magyar Könyvszemle*, 1896. p. 97–120.
81. Uo.
82. *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára az 1896. évben.* In: *Magyar Könyvszemle*, 1897. p. 2–32.
83. Esztegar László (Szamosújvár 1870. nov. 1. – Abbázia, 1905. jún. 3.) A gimnáziumot Kolozsvárott, az egyetemet Budapesten végezte. 1892-ben szerzett bölcsészdoktori oklevelet, ezt követően Bécsben nevelősködött. Segédi kinevezésére a Széchényi Könyvtárban 1896. febr. 20-án került sor. 1901 októberében I. osztályú segédőr, 1902-től ór. Három éven át volt a *Magyar Könyvszemle* segédszerkesztője. Szamosújváron temették el. – Szinnyei József i. m. (12. jegyz.) 2. köt. Bp. 1893. col. 1465–1466.; *Esztegar László dr.* In: *Magyar Könyvszemle*, 1905. p. 184–185.; Gulyás Pál i. m. (12. jegyz.) 7. köt. Bp. 1990. col. 812–813.
84. Esztegar László: *Az egyetemes repertórium.* In: *Magyar Könyvszemle*, 1896. p. 341–350.
85. Esztegar László: *A brüsszeli második nemzetközi bibliográfiai konferencia. 1897. augusztus 2–4.* In: *Magyar Könyvszemle*, 1897. p. 266–275.
86. OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 1812. Schönherr Gyula hivatalos iratai 65–72.
87. OSZK Irattár 311/1897.
88. *Bibliográfiai társaság.* In: *Vasárnapi Újság*, 1897. 29. sz. p. 475.
89. OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 1812. Schönherr Gyula hivatalos iratai 65–72.
90. Esztegar László i. m. (85. jegyz.)
91. Esztegar László: *A brüsszeli határozatok.* In: *Magyar Könyvszemle*, 1897. p. 334–336.
92. Uo.
93. *Magyar bibliográfiai társaság.* In: *Magyar Könyvszemle*, 1897. p. 316–318.
94. *A Magyar Nemzeti Múzeum. [...] Szinnyei József: Magyar Könyvészet. Országos katalógus.* In: *Magyar Szalon*, 1898. p. 548–552.
95. OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 1812. Schönherr Gyula hivatalos iratai 73–84.
96. [Esztegar László] E-r L.: *Heverde Géza. Kalauz a magyar gyűjteményes vállalatokban és a magyar színműirodalomban. Budapest, 1901. XIII+138 l. 8-r.* In: *Magyar Könyvszemle*, 1902. p. 179–181.
97. *A köteles példányok ügye az Országgyűlésen.* 1–2. In: *Magyar Könyvszemle*, 1897. p. 283–297., 372–391. – *A köteles példányokról szóló törvény és végrehajtása.* In: *Magyar Könyvszemle*, 1898. p. 63–81.
98. *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára az 1898. évben.* In: *Magyar Könyvszemle*, 1899. p. 1–16.
99. Schönherr Gyula i. m. (58. jegyz.)
100. *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára az 1898. évben.* i. m. (98. jegyz.)
101. *Évnyegyedesi jelentés a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárának állapotáról 1898. április 1-től június 30-áig.* In: *Magyar Könyvszemle*, 1898. p. 291–296.

102. Szinnyei József i. m. (94. jegyz.)
103. OSZK Irattár 299/1899.
104. Váradi Ödön: *Indítványok egy évenkénti repertorium és bibliografia érdekében*. In: *Corvina*, 1900. 20. sz. p. 102–103. – Váradi Ödön (Nagyvárad, 1874. jún. 28.–) (1894-ig; Spitz) A jogi diploma megszerzése után 1901-ben nyitott ügyvédi irodát Nagyváradon. Cikkei debreceni, nagyváradai lapokban, továbbá a budapesti *Corvina*-ban jelentek meg. 1918-ban részt vett az erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség alapításában, melynek társelnöke, majd elnöke lett. (*Corvina*, 1901. 21. sz. p. 115.; Szinnyei József i. m. (12. jegyz.) 14. köt. Bp. 1914. col. 869.); *Magyar zsidó lexikon*. Szerk. Újvári Péter. Bp. 1929. p. 939.; *Kortársak lexikona. A romániai magyar nyelvterület szellemi és közéleti személyiségei*. Összeáll. Gara Ernő. Cluj, 1939. p. 108.; *Tiszániúli személynévjegyzék*. Kézirat gyanánt. (Összeáll. Veress Géznáné.) Debrecen : KLTE Könyvtára, 1980. p. 169.; *A tegnapi városa. A nagyváradai zsidóság emlékkönyve*. Tel-Aviv, 1981. p. 117.
105. Esztegar László: *Jelentés az 1900-iki párisi bibliografiai és könyvtárnoki kongresszusokról*. /1./ In: *Magyar Könyvszemle*, 1901. p. 183–190.
106. Heller Ágost: *Jelentés a harmadik nemzetközi bibliografiai konferenciáról*. In: *Akadémiai Értesítő*, 1901. p. 351–352.
107. *A londoni harmadik nemzetközi bibliografiai konferenciáról ...* In: *Magyar Könyvszemle*, 1901. p. 219–220.
108. [Esztegar László] – e. -: *Magyar Könyvészet 1886-tól 1900-ig*. In: *Magyar Könyvszemle*, 1901. p. 110–111.
109. Gyalui Farkas: *A könyvtári tudományok célja és feladata Magyarországon*. Kolozsvár, 1903. p. 17.
110. *Az I. osztály és bizottságai költségvetése 1901-re*. In: *Akadémiai Értesítő*, 1901. p. 148–149.
111. *A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei. ... Harminczhetedik akadémiai ülés. Tizedik összes ülés. 1907. december 16-án*. In: *Akadémiai Értesítő*, 1908. p. 62–63.
112. *Új bibliográfia*. In: *Corvina*, 1908. 3. sz. p. 16.
113. OSZK Irattár 286/1908.
114. OSZK Irattár 1435/1910.
115. Szabó Ervin: *A bibliográfia szükségessége Magyarországon*. In: *Szabó Ervin magyar nyelven megjelent könyvtártudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyűjteménye. 1900–1918*. Összegyűjt., jegyz. ell. és sajtó alá rend. Tiszay Andor. Bp. 1959. p. 146–150.
116. Áldásy Antal: *A brüsszeli nemzetközi levéltári és könyvtári kongresszus*. /2./ In: *Magyar Könyvszemle*, 1911. p. 14–40. (Idézett rész: p. 38.)
117. *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára az 1907. évben*. In: *Magyar Könyvszemle*, 1908. p. 97–118. – *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára az 1908. évben*. In: Uo. 1909. p. 97–116. – *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára az 1909. évben*. In: Uo. 1910. p. 97–121.
118. OSZK Irattár 239/1911. A könyvtár egyik munkatársa, Kovács László által elkövetett sikkasztás körülményeinek tisztázására, a minisztérium 1909 őszén egy bizottságot hozott létre, melynek tagjai 1910 végéig a könyvtár teljes körű „átvilágítását” végezték el. A vizsgálat során Sólyom Jenő pénzügyi főtanácsos, a bizottság egyik tagja, 1909. november 19-én kelt jelentésében tért ki a könyvfeldolgozás munkafolyamatának ismertetésére.
119. *Fejérpataky László m. nemz. múzeumi osztályigazgató, egyetemi ny. r. tanár, tud. akadémiai r. tag nyilatkozata a M. Nemz. Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtárában elrendelt vizsgálatról írt jelentésekre*. Bp. 1911. p. 152–153.
120. Kollányi Ferenc: *A nyomtatványok osztálya*. In: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára. 1802–1902*. Bp. 1902. p. 15–22.
121. Gulyás Pál (Bp. 1881. jan. 5. – Bp. 1963. máj. 30.) Gulyás 1898. november 16-ától dolgozott a Széchényi Könyvtárban napidíjasként, a nyomdai kötelempéldányok irodájában. Az ott eltöltött évek alatt megszerezte a bölcsészdoktori, valamint a középiskolai tanári oklevelet. Esztegar László halálát követő besorolási előrelépések nyomán kapott segédőri kinevezést 1905-ben. Értékes tanulmányai, szakképzettsége, angol, francia és német nyelvismerete, továbbá a könyvtári munkákban való teljes jártassága következtében kinevezésekor a Múzeum vezetése mellőzte az egyébként szokásos nyilvános pályázatot és vizsgát. 1916. máj. 10-től a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének másodelőadója. – OSZK Irattár 631/1898., 337/1905.; Gulyás Pál i. m. (12. jegyz.) 11. köt. Bp. 1992. col. 591–598.

122. Gulyás Pál: *A magyar tudományos könyvészet terve*. In: *Magyar Könyvszemle*, 1912. p. 289–301.
123. Lukinich Imre: *Magyar történelmi bibliográfia*. In: *Könyvtári Szemle*, 1914. 1. sz. p. 3–6.
124. Gulyás Pál: *Peddie, Robert Alexander: National bibliographies: a descriptive catalogue of works which register the works published in each country*. London 1912. Grafton & Co. 8 r. VI, 34 l. Ara 6 Sh. In: *Magyar Könyvszemle*, 1913. p. 266–267.
125. Pikler Blanka (Bp. 1883. márc. 25. – Bp. 1957. ápr. 11.) 1908-tól a Fővárosi Könyvtár tisztviselője.
126. Pikler Blanka: *A magyar bibliográfia hiányai, egyúttal: Pótlék a »Magyar Könyvészet«-hez*. In: *Könyvtári Szemle*, 1913. 7. sz. p. 60.; 11. sz. p. 97–98. [etc.]
127. Sömjén László: *Könyvészetünk reformja*. In: *Corvina*, 1913. 18. sz. p. 106.
128. Bibliográfus: *A magyar bibliográfia kérdése*. In: *Könyvtári Szemle*, 1913. 4. sz. p. 28–29. – Az álnév mögött nem a Haraszthy Gyula által megnevezett Kóhalmi Bélát (Haraszthy Gyula: *Az Országos Széchényi Könyvtár 1918-ban*. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1978. Fel. szerk. Németh Mária. Bp. 1980. p. 206.) sejtjük. Helyesírása és stílusa alapján Haraszti Károlyt (1864–1933) gyanítjuk inkább, de felmerülhet Steinhofér Károly (1884–) neve is: őt nevezi később a *Könyvtári Szemle* „jól ismert bibliográfus”-nak. (*A magunk dolgáról*. In: *Könyvtári Szemle*, 1913. 12. sz. p. 105.)
129. Petrik Géza: *Néhány megjegyzés a Sömjén-féle könyvészeti reformra*. In: *Corvina*, 1913. 20. sz. p. 117–118.
130. Kóhalmi Béla (Bp. 1884. okt. 11. – Bp. 1970. jan. 10.) 1909-től a Fővárosi Könyvtár munkatársa.
131. Kóhalmi Béla: *A magyar nemzeti bibliográfia kérdése*. In: *Könyvtári Szemle*, 1913. 11. sz. p. 93–94.; 12. sz. p. 101–103.
132. Kóhalmi Béla: *Nincs nemzeti bibliográfiánk*. Bp. : Lantos, 1914. p. 17–18.
133. *Mit akar a Könyvtári Szemle?* In: *Könyvtári Szemle*, 1913. 1. sz. p. 1–3.
134. Steinhofér Károly (Sopron, 1884. okt. 13. –) budapesti könyvkereskedő-alkalmazott. (Szinyeyi József i. m. (12. jegyz.) 13. köt. Bp. 1909. col. 15.)
135. *A magunk dolgáról*. In: *Könyvtári Szemle*, 1913. 12. sz. p. 105.
136. *Bibliográfiánkról*. In: *Magyarország Bibliográfiája*, 1914. 1. sz. p. 1.
137. Ferenczi Zoltán: *Magyarország Bibliográfiája*. In: *Könyvtári Szemle*, 1914. 2. sz. p. 37–39.
138. Haraszti Károly: *Bibliográfiánk és a köteles példányok*. In: *Corvina*, 1914. 17. sz. p. 104.
139. *A magyar könyvkereskedelemhez és kiadókhöz!* In: *Corvina*, 1914. 17. sz. p. 101.
140. *Értesítjük az olvasót, [...]* In: *Magyarország Bibliográfiája*, 1914. 6. sz. p. 93.
141. Kóhalmi Béla: *Könyvészeti program*. In: *Corvina*, 1914. 19. sz. p. 114–115.
142. Gulyás Pál: *A modern nyomtatványok könyvészeti leírásának szabályai*. In: *Magyar Könyvszemle*, 1906. p. 335–344.
143. Gulyás Pál: *Bibliográfiai rendszerek*. 2. In: *Magyar Könyvszemle*, 1909. p. 23–43.
144. Kóhalmi Béla: *A háromhavi könyvészet. Egyúttal indítvány is*. In: *Corvina*, 1918. 24. sz. p. 135–136.
145. *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve*. 25. évf. Szerk. Kóhalmi Béla, Pikler Blanka. Kiad. a Magyar Könyvkereskedők Egylete. Bp. 1915. p. VI.
146. *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve*. 26. évf. Kiad. a Magyar Könyvkereskedők Egylete. Szerk. Kóhalmi Béla, Pikler Blanka. Bp. 1916. p. VI.
147. *Az Országos Széchényi-Könyvtár az 1914-ik évben*. In: *Magyar Könyvszemle*, 1915. p. 129–147.
148. Gulyás Pál: *Könyvtári problémák*. Bp. 1917. p. 100–102. – Sonnevend Péter: *Jegyzetek a könyvtárpolitikus Gulyás Pál tevékenységéhez*. In: *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 1994. jan. p. 5–14.
149. OSZK Irattár 149/1918. – Az iratot ismerteti még: Haraszthy Gyula i. m. (128. jegyz.) p. 218–220.

**DIE LAUFENDEN NATIONALBIBLIOGRAPHIEN (BÜCHER, LANDKARTEN
UND MUSIKALIEN) IN DER EPOCHE DES DUALISMUS – MIT BESONDERER HINSICHT
AUF DIE UNGARISCHE NATIONALBIBLIOTHEK SZÉCHÉNYI 1867–1918**

F. KÉGLI

Bei der Auseinandersetzung mit den über 50 Jahren des Dualismus muss festgestellt werden, dass die Széchényi-Bibliothek innerhalb des Ungarischen Nationalmuseums nur verhältnismässig kurzfristig imstande war, die allgemeine laufende Nationalbibliographie der Bücher, Karten und Musikalien zusammenzustellen und zu veröffentlichen. Dass diese Aufgabe Pflicht der Bibliothek ist, brachte als erster Vilmos Fraknói zum Ausdruck, der die Leitung der Institution 1875 übernahm. Auf seine Initiative redigierten Tivadar Tipray und Ignác Horváth 16 Jahre lang – von 1876 in *Magyar Könyv-Szemle* (Ungarische Bücherschau), von 1878 in der Beilage der Zeitschrift *Magyarországi Könyvészet* (Bibliographie Ungarns) – die laufende Nationalbibliographie mit der Beschreibung der in Ungarn erscheinenden Bücher, Karten und Musikalien, bzw. ausländischer Werke mit Bezug auf Ungarn. Auch Fraknóis Nachfolger bekannten sich zum Prinzip, dass eine möglichst vollkommene, den wissenschaftlichen Anforderungen entsprechende Nationalbibliographie nur in der Nationalbibliothek Széchényi, gestützt auf den Pflichtexemplarbestand, zusammengestellt werden kann. Wir verfügen über Angaben, dass nach Inkrafttreten des XLI. Gesetzartikels vom Jahre 1897 über Pflichtexemplare – auf Anweisung László Fejérpatakys – jahrelang bibliographische Zettel für die geplante, aber doch nicht realisierte laufende Nationalbibliographie gefertigt wurden.

Vergebens formulierten Wissenschaftler immer wieder die Notwendigkeit, den kulturellen Anspruch der Nation, auf eine moderne laufende Nationalbibliographie. Das Kultusressort der Dualismuszeit stellte der Széchényi-Bibliothek die für die Redaktion und Publikation erforderlichen Räumlichkeiten, Personal und Geld nicht zur Verfügung. Die Ungarische Bibliographische Gesellschaft, die die bücherkundlichen Arbeiten fördern und koordinieren sollte, das von László Esztegár und Pál Gulyás vorgeschlagene Ungarische Bibliographische Institut, das auch die laufende Nationalbibliographie betreuen sollte, konnten nicht begründet werden. Die Information – in begrenzter Form – über die neue Literatur der Zeit oblag den bibliographischen Rubriken der Zeitschriften, bzw. den laufenden Bibliographien von Buchhandlungen, die sich oft auch unerreichbare nationalbibliographische Ziele steckten.

Zwar zeichnete die Geschichte der laufenden Nationalbibliographie in der Epoche des Dualismus hinsichtlich der Bücher, Karten und Musikalien von bibliographisch-methodologischem Standpunkt längerfristig keine besondere Leistung aus, so dienten diese Anliegen, Initiativen und Bestrebungen, die laufende Nationalbibliographie zu redigieren oder zumindest dazu beizutragen doch als Erfahrungsgrundlage für die Facharbeiten in den folgenden Jahren und Jahrzehnten.